



## OSMANLI DEVLETİ'NDE NAKİBÜLEŞRAFLIK MÜESSESESİ VE BU MÜESSESEYE BAĞLI KAYMAKAMLIKLAR (19. YÜZYIL)

Muttalip ŞİMŞEK\*

### Öz

Abbasîlerden itibaren birçok İslam devleti Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere büyük hürmet göstermiş, onları toplum içerisinde koruyup kollamıştır. Aynı durum Osmanlılar için de geçerlidir. Kuruluşundan yıkılışına kadar Osmanlı idarecileri, âlim ve fâzıllara gösterdiği hürmet ve saygıyı, bu kutlu soya mensup seyyid ve şeriflere de göstermiş; bu sınıfa vergi ve askerlik muafiyeti sağladığı gibi devlet memuriyetinde öncelik tanımış ve bunlara toplum içerisinde daima ayrı bir önem vermiştir.

II. Bayezid devrinde kurulan Nakîbüleşraflik Müessesesi'nin başlıca görevleri, Osmanlı coğrafyasında yaşayan seyyid ve şerifleri "siyâdet defteri"ne kaydetmek, onlara sağlanan ayrıcalıklardan faydalanmak isteyen müteseyyidleri (sahte seyyid/şerif) tefrik etmek ve mensup oldukları soya yakışır bir şekilde yaşamalarını sağlamaktır. Zamanla, uzak belde-lerde de bu işleri yürütmek için İstanbul'daki Nakîbüleşraf Kaymakamı" adı verilen görevliler tayin edilmiş ve bu görevliler taşrada seyyid ve şeriflerin işlerini takip etmişlerdir. Bu müesseseye bağlı kaymakamlıkların 19. yüzyıldaki durumunu değerlendirdiğimiz bu çalışmada, Nakîbüleşraf kaymakamlarının tayini, görevleri, malî durumları ile siyasî ve sosyal hayata etkileri incelenmiş; 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı sınırları içerisinde bulunan kaymakamlık mahalleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

### Anahtar Kelimeler

*Osmanlı Devleti, Nakîbüleşraf, Kaymakam, Seyyid, Şerif*

## NAQIB OF ASHRAFS INSTITUTION IN THE OTTOMAN EMPIRE AND GOVERNORS UNDER THIS INSTITUTION (19th CENTURY)

### Abstract

*After the Abbasid Caliphate many Islamic Countries respected to the descendants of Prophet Mohammed and protected them in society. The same thing was valid for the Ottoman Empire. Since its foundation to decadence, the Ottoman Rulers honored and showed respect to this blessed family,*

\* Dr., Karlsruhe Eğitim Ataşeliği Türkçe ve Türk Kültürü Öğretmeni/Almanya. mutsimsek@gmail.com  
ORCID: 0000-0003-1184-2345  
Makalenin Gönderilme Tarihi: 20.11.2017  
Makalenin Kabul Tarihi: 29.03.2018  
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 24.04.2018



*in the same way, they did for the scholars, exclude them from tax and military service, privileged them in official duties and gave them a special importance in the society. "Naqib of Ashrafs Institution" which was an institution founded for the first time in the time of II. Bayezid for the purpose of recording the people who belonged to this pure dynasty (sülâle-i tâhire), preventing the people who want to benefit from the privileges allocated only for this family and providing appropriate life conditions to them. In the course of time employees were appointed in order to perform these duties in the remote part of the country with the name of " Naqib of Ashrafs Governor" who was a kind of sub-governor connected to the main office in Istanbul and concerned with the affairs of "sayyid and sharif" namely descendants of Prophet Mohammed. In this study I try to comment the situations of these governors in the 19th century who were linked to this institution and investigate their appointments, duties, financial conditions and their effect on the social and political life as well as determining the governor locations in the 19th century in the border of Ottoman Empire.*

### **Keywords**

*Ottoman Empire, Naqib of Ashraf, Governor, Sayyid, Sharif*



## GİRİŞ

Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin kayıt altına alınması ve toplum içerisinde korunup kollanması amacıyla kurulmuş olan Nakîbüleşraflık Müessesesi, Osmanlı Devleti'nde hem padişahların Hz. Peygamber'e olan muhabbetinin, hem de toplumun O'nun soyundan gelenlere beslediği sevgi ve hürmetin bir eseri olarak ayrı bir öneme sahipti. Kısmî kayıtlar istisna edilecek olursa, Hz. Muhammed'in soyunun tespiti için oluşturulan kurumlar Abbasiler devrinden başlayarak Osmanlı'nın yıkılışına kadar birçok İslam devleti tarafından farklı isim ve şekillerde yaşatılmış ve bu nesle mensup olanların kayıtları tutulmaya çalışılmıştır.

Bilindiği gibi, Hz. Muhammed'in soyu, kızı Fatıma ile Hz. Ali'nin çocukları Hasan ve Hüseyin'den türeyerek günümüze kadar mevcudiyetini devam ettirmiştir. İslamî kaynaklarda, Hz. Hasan'ın soyundan gelenler sey-yid<sup>1</sup>, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler ise şerif<sup>2</sup> olarak ifade edilmiş; kimi zaman bu ayırım Hasenî ve Hüseyinî şeklinde de yapılmıştır. Her halükârda Hz. Muhammed'in ailesi, yakın akrabası ve soyundan gelenler Müslümanların nazarında müstesna bir yere sahip olmuş ve İslam toplumunda bunları sevmek dinî bir vecibe olarak telakki edilmiştir. Peki "*sülâle-i tâhire*" olarak da ifade edilen Hz. Peygamber'in mübarek neslinin kayıt altına alınması lüzumu neden ve ne zaman ortaya çıkmıştır?

İslam'da, peygamber ve ailesinin zekât ve sadaka alması yasaklandığı için bizzat Hz. Muhammed (s.a.v.) kendi ailesine ganimetten pay ayırmış ve bu işlerin takibine Hz. Ali'yi vazifelendirmişti. Hz. Ömer devrinde ise, hem yeni kurulan divan teşkilatındaki hisselerin tespitinde bu aileye yakınlığın önemli bir âmil olarak görülmesi, hem de ganimetten pay alacakların isimlerinin tescil edilmesi gibi hususlar, Ehl-i beyt'in (Hz. Muhammed'in ailesi) kayıt altına alınmasını gerekli kılmıştı. Üstelik bu kayıt vesilesiyle, gerçekte

<sup>1</sup> Seyyid kelimesi sözlükte "efendi, bey, önder, sahip, faziletli, kerim" gibi manaları ihtiva etmektedir. Ayrıca, "şahsî husûsiyetleri veya servet sebebi ile veyahut soyu nedeniyle temâyüz eden kimse"ler için de kullanılıyordu. Bu genel anlamların yanında sey-yid kelimesi hususî olarak Hz. Muhammed'in neslinden gelenlerin bir unvanıdır ve bu unvan da o nesle bir değer ve büyüklük verme düşüncesi vardır. Çoğulu "sâdât"tır. Aslında bu tabir, Fatımîler Devri (910-1171)'ne kadar Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin soyundan gelenleri ayırt etmeksizin, bütün Ehl-i Beyt (Hz. Muhammed'in ailesi) için kullanılmışken; bu devirden itibaren sadece Hz. Hüseyin'in neslinden gelenleri ifade eden bir tanıma bürünmüştür. Daha sonra bu kullanım yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte, "sâdât" kelimesi Osmanlı'da kimi zaman hem sey-yid hem de şerifleri ifade amacıyla da kullanılmıştır. Bu bilgiler için bkz: Rüya Kılıç, Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 15; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seyyid", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXXVII, 2009, s. 40; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, s. 161-162.

<sup>2</sup> Şerif kelimesi sözlükte, "*şereflî, asil, soylu, onurlu, kutsal, mübarek*" gibi manalara gelmektedir. Çoğulu "eşraf"tır. Aslında şerif unvanı, İslam öncesi devirde Kâbe'nin çeşitli hizmetlerini gören Kureys kabilesinden on kişiye veriliyordu. Osmanlı Devleti'nde eşraf ifadesi daha çok soyunda asalet olanlar için kullanılırken, Hz. Peygamber'in soyundan gelenleri tanımlamak için ekseriyetle "*şürefâ*" tabiri tercih edilmiştir. Ancak her halükârda, tarihi gelişim içerisinde sey-yid ve şerif unvanları Hz. Muhammed'in soyundan gelenleri ifade etmiştir. Murat Sarıçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibül-eşraflık Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 3-4; Küçükaşçı, *agm*, s. 40.



bu aileye mensup olmadığı halde belirtilen imkânlardan yararlanmak için akrabalık iddia edenlerin (müteseyyid) de önüne geçilmiş olacaktır.<sup>3</sup>

Hız. Muhammed'in neslinin kayıt altına alınması hususunda sistemli bir teşkilatın kurulması ise, ancak Abbasîler devrinde mümkün olmuştur. Abbasîler bu kayıtları tutmak için devlet merkezinde "nakîbü'l-ensâb" adı verilen bir görevli bulundurmuşlar, seyyid ve şeriflerin sayısının artması üzerine uygulamayı genişleterek her bölgede "nakîb"<sup>4</sup>ler görevlendirmeye başlamışlardı. Bunların görevleri, Hız. Muhammed'in soyuna mensup olanların kayıtlarını tutmak, haklarını savunmak, onların da başkalarının haklarına riayet etmesini sağlamak, evlilik durumlarında denklik kuralına uyulup uyulmadığını kontrol etmek, ganimetlerden alacakları payları dağıtmak ve suç işlemleri halinde gerekli cezaları belirlemektir.<sup>5</sup>

"Nikâbet Teşkilatı" veya "Nakîbüleşraflık" olarak da adlandırılan bu kurum, Abbasilerden başka Büveyhî Sultanlığı, Büyük Selçuklu Devleti, Fatımîler, Zengîler, Eyyubîler, İlhanlılar, Memlûklüler ve Anadolu Selçukluları gibi İslam/Türk-İslam devletlerinde, bazı uygulamalarda veya görevlendirilenlere verilen isimlerde ufak farklılıklar olsa da, büyük oranda aynı gâye istikâmetinde varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti kendisinden evvel kurulan devletlerdeki bu uygulamayı sürdürmüş, Osman Bey'in âlim ve fâzıllara kucak açması nedeniyle bu sınıflara ait insanların yanında seyyid ve şerifler de, kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı ülkesine gelmeye başlamıştı. Selçuklu Sultanı III. Keykubat, Osman Gazi'ye Söğüt diyarının temlik ile ilgili gönderdiği menşûrda, "risâlet şeceresinin meyvesi ve nübüvvet deryasının incileri" olarak tanımladığı seyyidlerin (sâdât) büyüklüğüne layık hareket etmesini tavsiye etmişti.<sup>6</sup> 13. yüzyılın sonlarına doğru bölgede hatırı sayılır bir güç kazanan Osman Gazi de hem bu telkinlerin, hem de Hız. Muhammed'e duyduğu muhabbetin etkisiyle, farklı diyarlardan Anadolu'ya gelen bu insanlara sahip çıkacaktır. İşte bu çalışma vesilesiyle, burada evvelâ nikâbet teşkilatının Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkış süreci ve bu müessese hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra 19. yüzyılda nakîbüleşraf

<sup>3</sup> Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, 2006, s. 322.

<sup>4</sup> Nakîb kelimesi, "halkın seçkini, vekili ve bir cemaatin başı" gibi anlamlara geldiği gibi, "kefil, müfettiş, bir kavmin kefil, onları en iyi bilen, onların seyyidi, reis" manalarını da ihtivâ eder. Nakîb kelimesi, farklı toplumlarda değişik manalarda kullanılmakla birlikte en yaygın kullanımı, seyyid ve şerifler için kurulan nikâbet teşkilatıyla ilgili olan memuriyet ve makam sahibini ifade eden biçimdir. "Nakîb" kelimesi ile, şerifin çoğulu olan "eşrâf" kelimesinin birleşmesiyle de "nakîbü'l-eşrâf" terkihi türemiş ve seyyid ve şeriflerin kayıtlarını tutan, onların işleriyle ilgilenen kurumun genel ismi haline gelmiştir. Bu hususlar için bkz: Sarcık, *age*, s. 20-21; Buzpınar, *agm*, s. 323.

<sup>5</sup> Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 161; Buzpınar, *agm*, s. 323; Sarcık, *age*, s. 23.

<sup>6</sup> Sarcık, *age*, s. 31-38; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 164. Türk devletlerinin hemen hepsinde Hız. Muhammed'in nesline hürmet gösterilmiştir. Örneğin Timur'un, seyyidleri "Fâtima-i Zehra'nın göz nurları, Tanrının Rasulünün çocukları, velâyet başağının taneleri ve nübüvvet ağacının dalları" olarak gördüğü ve onları meclislerinde daima üstün tuttuğu belirtilmektedir. Yine Büyük Selçuklu Devleti'nde de bu soya mensup olanlara ziyadesiyle hürmet gösteriliyor, elçiler büyük oranda bunlar arasından seçiliyordu. Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, s. 57.



kaymakamlarının tayini, görevleri, taltifi ve maaşlarıyla ilgili hususlar ile haklarında yapılan şikâyetlere karşı alınan önlemler değerlendirilecektir. Yine bu dönemde Osmanlı sınırları içerisinde ne kadar nakîbüleşraf kaymakamı bulunduğu belirtilecek ve Osmanlı toplumu içerisindeki siyasî ve sosyal etkileri ortaya konacaktır.

## I. OSMANLI DEVLETİ'NDE NAKİBÜLEŞRAFLIK MÜESSESESİ

Osmanlı Devleti'nde seyyid ve şeriflerin işleriyle ilgili bir makamın ilk olarak Yıldırım Bayezid döneminde (Mayıs 1400) kurulduğu bilinmektedir. Ancak I. Murat devrinde meydana gelen bir şikâyet nedeniyle Sultan Murat Hüdavendigâr'ın Seyyid Büzürk Ali ve oğullarına öşür ve ağnam vergisinden muafiyet sağlaması, herhangi bir teşkilat olmasa da daha önceki Osmanlı idarecilerinin de bu sınıfa girenleri koruyup kolladığını göstermektedir. Sultan I. Bayezid bu makama Emir Sultan ile Bağdat'tan gelen Seyyid Nattâ'yı seyyid ve şeriflere nezaret etmesi için görevlendirmiş, aynı zamanda kendisine Ebu İshak Zâviyesi'nin tevliyetini de tahsis etmişti. Bu şahıs Ankara Savaşı'nda esir edilmiş, ancak seyyidlik ve ilmine hürmet edilerek kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Daha sonra hacca giden Seyyid Nattâ, II. Murat zamanında tekrar Bursa'ya gelmiş ve İshakiye mütevelliliğine devam etmiştir. Onun ölümünden sonra oğlu Zeynelabidin seyyid ve şeriflerin nazırlığı görevini üstlendiyse de, bu şahsın vefat etmesinden sonra Fatih Sultan Mehmet bu makama herhangi bir tayin yapmamıştır. Bu süreçte sahte seyyid ve şeriflerin türemeye başlaması üzerine II. Bayezid kendi hocası Seyyid Abdullah'ın oğlu Seyyid Mahmud'u 1494'te bu makama getirmişti. Seyyid Mahmud'un, Arap memleketlerinde seyyid ve şeriflerin işleriyle ilgilenenlere "*Nakîbü'l-eşraf*" denildiğini beyan etmesi ve bu unvanın kullanılması yönündeki teklifi üzerine kendisine bu unvan verildiği gibi, bu tabir devletin yıkılışına kadar müessesenin de adı olmuştur.<sup>7</sup>

Osmanlı'da nakîbüleşraf olarak tayin edilecek şahısların her şeyden önce sâdâttan olmaları gerekiyordu. Bu nesebe mensup olmayan birisinin nakîbüleşraf olması söz konusu değildi. Bu makama tayin edilecek şahsın aynı zamanda ilmiye sınıfından olması şarttı. Çünkü seyyid ve şeriflerin cezalandırılması lüzumu ortaya çıktığında, bunlara verilecek cezaların tespiti ve tatbikinden kendileri sorumlu olduğu için fıkıh ilmine vâkıf olmaları ve kadı (hâkim) vasfını taşımaları gerekiyordu. Bunun için bu makama getirilenler genelde, sâdâttan olup daha evvel İstanbul kadısı, kazasker veya şeyhülislam olarak görev yapmış olanlar arasından seçilmiştir. Nakîbüleşraf

<sup>7</sup> Dolayısıyla "*Nakîbüleşraf*" unvanını ilk kullanan Seyyid Mahmud olmuştur. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 165; Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, s. 81.



tayin olunacağı zaman, tayin olunacak zat Babiâli'ye davet edilir ve sadrazam tarafından ayakta karşılanırdı. Küçük bir merasimle erkân kürkü giydirilerek memuriyeti ilan olunur ve eline Nakîbüleşraflık beratı verilirdi.<sup>8</sup>

Osmanlı'da nakîbüleşrafın görevleri arasında en önemlisi, seyyid veya şerif olanlar ile Hz. Muhammed'in soyundan gelmediği halde bu sınıfa ait olduğunu iddia edenleri (müteseyyidler) ayırt etmektir. Bir şahıs seyyid veya şerif olduğunu, nakîbüleşraf'ın veya taşradaki temsilcisi kaymakamın huzurunda yine kendisi gibi Hz. Muhammed'in soyundan gelen şahitlerin huzurunda isbat etmesi halinde kendisine "*siyâdet hücceti*"<sup>9</sup> adı verilen bir belge veriliyordu. Bu belge, Osmanlı Devleti'nde bu sınıfa mensup olanlara vergi ve askerlik muafiyeti yanında gerek devlet kademelerinde gerekse toplumsal alanda bazı ayrıcalıkları da beraberinde getiriyordu.<sup>10</sup> Bu yüzden bazı dönemler devletin farklı coğrafyalarında birçok müteseyyid türemişti. Bu durumda, müteseyyidler tespit ve gerekli cezaların verilmesi nakîbüleşrafın görevlendirdiği müfettişler (çavuş) marifetiyle yerine getiriliyordu. Bunun yanında nakîbüleşrafın diğer görevleri ise şu şekilde sıralanabilir: Seyyid ve şeriflerin haklarını korumak, onların başkalarının haklarına riayet etmelerini sağlamak, evlilik durumunda denklik kuralına uymalarını sağlamak, malî durumları kötü olanları koruyup kollamak, seçecekleri mesleklerin mensup oldukları sınıfın itibarını zedelememesine dikkat etmek ve suç işleyenlerin cezalarını belirlemek.<sup>11</sup> Sâdâttan birisi suç işlediğinde bunların muhâkemesini yapmak nakîbüleşrafın göreviydi ve kendi aralarında meydana gelen sorunlarda şer'î mahkemelerin herhangi bir şekilde müdahalesi söz konusu olamazdı. Çünkü Hz. Muhammed'in neslinden gelen bu insanların, suç işlemiş dahi olsalar rencide edilmeden cezalandırılması esastı. Bu yüzden onların tevkîf edildiği hapisaneler, diğer insanların konulduğu hapisanelerden ayrı bir yerde bulunur ve suçlarına göre hükmedilen cezalar toplumun nazarından uzak bir şekilde tatbik edilirdi. Osmanlı idarecileri de buna riayet etmeyen veya bu konuda ihmali olan görevlileri yeri geldiğinde ikaz eder ve "*sâdât-ı kiramin ahâli-i sâire ile bir tutulmayarak hapisleri iktizâ ettiğinde nakîbü'l-eşraf kaymakamlığında bulunan hanelerinde mahbus ma-*

<sup>8</sup> Sarıçık, *age*, s. 64; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 166.

<sup>9</sup> Hüccet bir hükmü içersin veya içermesin kadı tarafından tanzim edilen hukukî bir belgedir. Nakîbüleşrafların yanında şer'î mahkemeler de siyâdet hücceti veriyordu. Aynı şekilde şahsın, şahitlerin huzurunda Hz. Muhammed'in soyundan olduğunu ispat etmesi gerekiyordu. Ancak her halükârda, sâdâttan olduğu tescil edilen şahıs "*Siyâdet Defteri*"ne kaydediliyordu. Zira elindeki hüccetin kaybolması halinde yeniden tanzim edilebilmesi için bu defterlere bakılıyordu. Sarıçık, *age*, s. 82.

<sup>10</sup> Osmanlı'da seyyid ve şeriflere, askerlik ve vergi muafiyetinin yanında devlet memuriyetlerine atanmada öncelik tanınıyordu. İlmiye sınıfına mensup ailelerden gelenler iyi eğitim aldıkları için rahatlıkla devletin üst kademelerine kadar ulaşabiliyorlardı. Bu hususla ilgili bir örnek için bkz: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahval Komisyonu Defteri (DH.SAİD), 26/16, 29 Zilhicce 1266/5 Kasım 1850.

<sup>11</sup> Buzpinar, *agm*, s. 323.



kamunda olan mahallî-i mahsusta tevkîfleri âdât-ı kadîmeden olduğu" için gereken hürmetin gösterilmesini tembih ederlerdi.<sup>12</sup>

Nakîbüleşraflar uzun seneler bu makamda kalabilirdi. Herhangi bir olumsuz durum vâki olmadıkça da görevinden alınmazdı. 17. yüzyıl ortalarına kadar bu makamda bulunanlar ömür boyu vazifede kalmışlar, ancak bu yüzyıldan sonra azledilen veya sürgün edilenler olmuştur.<sup>13</sup> 19. yüzyılda ise, arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre, nakîbüleşraflık vazifesi bir şahsın uhdesine ömür boyu verilmiyordu. Görev süresi dolan nakîbüleşraf, arzu ederse görev süresinin uzatılması için Adliye ve Mezâhib Nezâreti'ne başvuruda bulunabilirdi.<sup>14</sup> Nakîbüleşrafın vefat etmesi durumunda varsa oğlu yerine tayin edilir, yoksa bu makama gelebilecek uygun birisi şeyhülislamın tavsiyesi üzerine hususî başkâtibi aracılığıyla padişaha sunulur ve buradan çıkan karar istikametinde tayin yapılırdı. Bu makama tayin edilecek namzet sayısı birden fazla olursa padişah bunlar içerisinde uygun olanını seçerdi.<sup>15</sup>

Nakîbüleşrafların kendi konaklarında daireleri ve maiyetlerinde hizmet eden bazı görevliler vardı. Bu makama bağlı görevlilerden en önemlisi, biraz sonra detaylı bilgi vereceğimiz üzere, eyalet, sancak ve kazalarda bulunan kaymakamlardı. Kaymakamlar, merkezdeki nakîbüleşrafın taşradaki temsilcisi olup bölgelerinde bulunan seyyid ve şeriflerin isim ve hüviyetleri ile ikametgâhlarını defterlere kaydetmekle mükellefti. Bu isimler aynı zamanda İstanbul'a da iletilir ve buradaki "Nakîbü'l-eşraflık Defterleri"ne kaydedilirdi. Bu kayıtlar, seyyid ve şerifler için getirilen vergi ve askerlik muafiyetinden yararlanmak amacıyla Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini iddia eden müteseyyidlerin tespitinde büyük bir öneme sahipti.<sup>16</sup>

Bu makamda, nakîbüleşraftan sonra en büyük mevki "alemdarlık" idi. Padişahlar sefere çıkarsa, nakîbüleşraf da maiyyetinde olan bir kısım seyyidlerle sefere giderdi ve bu esnada sancağı alemdar taşırdı. Sancak-ı şerifin İstanbul'dan çıkış ve avdetinde seyyid ve şerifler tekbir ve salavat getirilerdi. Osmanlı devlet adamları, böylesine önemli durumlarda Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin duasıyla hareket etmenin hayırlara vesile ola-

<sup>12</sup> BOA, Sadâret Deâvi Evrakı (A.)MKT.DV), 186/18, 20 Ramazan 1277/3 Mart 1861.

<sup>13</sup> Buzpınar, *agm*, s. 323. 17. yüzyılın ilk yarısında 13 Nakîbüleşraftan 2'si kendi arzusuyla görevden ayrılmış, gerisi ölene kadar bu görevde kalmıştır. Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, s. 82.

<sup>14</sup> BOA, Cevdet Adliye (C.ADL), 20/1221, 21 Cemaziyelahir 1243/9 Ocak 1828; C.ADL., 47/2852, 7 Receb 1253/7 Ekim 1837.

<sup>15</sup> Örneğin Nakîbüleşraf Derviş Efendi 1804 yılında vefat edince bu makama tayin olunmak üzere Şeyhülislam tarafından İstanbul rütbelilerine sahip beş aday belirlenmiş ve bunlardan uygun birisinin intihabı, padişahın iradesine sunulmuştur. BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 178/7918, 29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804.

<sup>16</sup> Bu defterlerde alfabetik olarak seyyid isimleri ile seyyid ve şerifler için düzenlenmiş siyâdet hüccetlerinin suretleri kayıtlıydı. Meşihat Arşivi'nde ilk Nakîbüleşraf defteri Seyyid Mahmud'dan sonra bu makama gelen Mustafa Efendi zamanına ait olup 1535 yılın aittir. Burada toplam 39 defter bulunmaktadır. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, "Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defterleri", *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S. XXIII, 2015, s. 102.





çağı inancıyla başta Nakîbüleşraf olmak üzere seyyid ve şeriflere daima değer vermiştir. Bu makama bağlı olarak hizmet eden diğer bir görevli de nakîbüleşraf çavuşları (müfettişleri) idi. Bunlar, seyyid ve şeriflerden suç işleyenlerin konakta bulunan tevkifhanede tutulmasına veya cezaların yerine getirilmesine nezâret etmekle görevliydi.<sup>17</sup>

Osmanlı padişahları nakîbüleşraflara büyük hürmet göstermişler, bunun göstergesi olarak başta cülûs ve velâdet törenleri olmak üzere kılıç kuşanma ve bayramlaşma merasimlerinde bu makamda bulunanları çok yakınlarında bulundurmışlardı. Örneğin III. Selim'in cülûsu esnasında ilk biati dualarla Nakîbüleşraf Derviş Efendi yapmıştı. III. Ahmed, I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'e şeyhülislam ve nakîbüleşraf beraberce, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Abdülmecid'e sadece nakîbüleşraf kılıç kuşandırmıştı. Bayramlaşma merasimlerinde padişaha ilk olarak nakîbüleşraf ve şeyhülislam bayram tebrikini sunar, bayram duası yine bunlardan birisi tarafından yapılırdı. Yine her ramazan ayının 15. gecesi Sultanahmet Camii'nde yapılması gelenek haline gelen mevlit törenine de nakîbüleşraflar hususî davetle çağrılır ve kendilerine ayrılan özel bölmede töreni takip ederlerdi.<sup>18</sup>

## II. NAKÎBÜLEŞRAF KAYMAKAMLIĞI VE 19. YÜZYILDAKİ DURUMU

Abbasîlerden itibaren birçok İslam devletinde, Hz. Muhammed'in soyuna mensup olanların tespiti ve kaydı hususuna önem verilmiş ve bu işlerle ilgilenmesi için memurlar görevlendirilmişti. Bu aileye mensup olanların zamanla sayısının artması ve farklı coğrafyalara yayılması, bu işlerin takibi için daha fazla memur görevlendirmesi lüzumunu ortaya çıkarmıştı. Zira değişik nedenlerden dolayı seyyid ve şerifler, Orta Doğu'dan Anadolu'ya, Orta Asya'dan Balkanlara kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Osmanlı Devleti de hüküm sürdüğü yerlerde bulunan seyyid ve şeriflerin tespiti ve kaydı için İstanbul merkezinde bulunan nakîbüleşrafa bağlı olmak üzere taşra kaymakamlıkları oluşturmuştur. Bu kaymakamlar, nakîbüleşrafın taşradaki temsilcileri idi ve görev yaptıkları bölgelerde seyyid ve şerifleri kayıt altına aldıkları gibi, müteseyyidler tespit etmek ve bunun için gerekli

<sup>17</sup> Sancık, *age*, s. 146-149; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 167-168.

<sup>18</sup> Kılıç kuşanma merasiminde genelde nakîbüleşraf veya şeyhülislam görev almakla beraber bu geleneğin dışına çıkan padişahlar da vardı. Örneğin IV. Murad, devrinin önemli âlimlerinden olan Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî tarafından kılıç kuşanmıştı. Yine V. Mehmed de kılıcını nakîbüleşraf veya şeyhülislamın yerine, Trablusgarp'ta İtalyan işgaline karşı direnişte büyük fedakârlık gösteren Şeyh Ahmed Senusi'nin elinden kuşanmıştı. Bu ve diğer bilgiler için bkz: Hakan T. Karakete, *Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 58-61; Buzpinar, *agm*, s. 324.





tedbirleri almakla mükelleflerdi.<sup>19</sup> Peki bu makama getirilecek kaymakamlar kimlerden seçilirdi ve nasıl tayin edilirdi?

### 1. Nakîbüleşraf Kaymakamlarının Tayini ve Görevleri

Osmanlı Devleti'nde nakîbüleşraflar seyyid ve şerifler arasından seçildiği gibi, bu makama bağlı kaymakamların da ekseriyetle seyyid ve şeriflerden olmasına dikkat ediliyordu. Zira böylesine seçkin bir soya mensup olan kimselerin yine kendilerine denk şahıslar tarafından denetlenip, yönetilmesinin uygun olacağı düşünülüyordu. Eyalet, sancak ve kazalarda İstanbul Nakîbinin (Nakîbüleşraf) tam yetkili vekilleri olan bu kaymakamlar, sâdâtın bütün işleriyle ilgilendikleri gibi, seyyid ve şerifler de onlara tâbi olmak zorundaydı.<sup>20</sup>

Nakîbüleşraf kaymakamlarının tayini, İstanbul Nakîblerinin sadrazama mektupla arzları ile yapılıyordu. Sadrazam bu arza, teklif edilen şahısla ilgili herhangi bir olumsuz durum yoksa "*Nikâbet kaymakamlığı hizmetinin zikredilen şahsın uhdesine tevcihinin uygun*" olduğuna dair bir tezkireyi nakîbüleşraflık makamına gönderirdi.<sup>21</sup> Ancak, kimi zaman bir bölgenin kaymakamlığına talip olan ve bu istihdamını nakîbüleşraflık kanalıyla sadarete ulaştırırlar da oluyordu. Örneğin Bursa'da bulunduğu esnada nikâbet kaymakamlığına vekâlet eden Bağdadî Mehmed Ömer Efendi, Şam'a gidince buradaki kaymakamlık makamının boş olduğunu görmüş ve "*Şâm-ı şerif nakîbü'l-eşraflık kaymakamlığının uhdesine irsâli emelinde*" olduğuna dair talepte bulunmuştu. Neticede, kendisine bu görev tevdi edilmişti.<sup>22</sup>

Nakîbüleşraflık kaymakamlığı önemli bir nüfuz ve gelir kaynağıydı. Bu yüzden kaymakamlığı elinde bulunduranlar, bu avantajlı durumu kaybetmek istemezdi ve genellikle uhdelere tevcih edilen görevin süresi dolacağına yakın görev sürelerinin uzatılmasını (ibkâ) talep ederlerdi.<sup>23</sup> Sağlık veya yaşlılık nedeniyle görevlerini yerine getirmekte zorlanan kaymakamlar ise, görevden çekilebilecekleri gibi yerine çocuklarından birisinin tayin edilmesini isteyebilirdi. Kaymakamlık vazifesini uhdesinde bulunduran aile bu makamı kaybetmek istemediğinden genelde görevin çocuklarına tevcihini talep ediyordu. Beyrut Nakîbüleşraf Kaymakamı Şeyh Abdurrahman

<sup>19</sup> Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 168.

<sup>20</sup> Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, s. 67; Sarıoğlu, *age*, s. 157.

<sup>21</sup> Bağdadî Şeyh Seyyid Ahmed Hüseyin Efendi'nin Kerbelâ Nakîbüleşraf Kaymakamlığına atanması ile ilgili bkz: BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi (A.)MKT., 122/31, 16 Cemaziyelahir 1264/20 Mayıs 1848. Nakîbüleşraf kaymakamlığına uygun birisini seçip Sadarete sunmak Nakîbüleşrafın sorumluluğunda idi. Dolayısıyla bu makam için seyyid ve şerifler içersinden uygun birisini kendileri seçerdi. BOA, A.)MKT., 168/72, 17 Safer 1265/12 Ocak 1859.

<sup>22</sup> BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi Umum Vilâyet (A.)MKT.UM), 344/45, 12 Receb 1275/19 Şubat 1859.

<sup>23</sup> Kudüs-ü şerif Nakîbüleşraf Kaymakamı Abdullah Efendi'nin görev süresinin uzatılması yönündeki talebi için bkz: BOA, Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi (HR.MKT), 5/19, 16 Cemaziyelahir 1260/3 Temmuz 1844; Harmancıoğlu, Domaniç ve Atranos Kazaları Nakîbüleşraf Kaymakamlığının Seyyid Osman Çelebi'nin uhdesinde kalmasına devam edilmesi ile ilgili karar için bkz: BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 863/57, 1 Safer 1214/5 Temmuz 1799.



Efendi 75 yaşına geldiğinde sağlık sorunlarını gerekçe göstererek uhdesinde bulundurduğu nikâbet kaymakamlığı ve Yahya (a.s.) Camii hatipliği vazifelerini oğulları Şeyh Abülkadir, Mehmed, Hayreddin, Zeynelabidin veya Süleyman'dan birisinin uhdesine tevcihini talep etmişti.<sup>24</sup> Görevinden istifa eden veya başka bir göreve tayin edilen nakîbüleşraf kaymakamının yerine yeni bir tayin yapılırdı.<sup>25</sup>

Nakîbüleşraflık makamında olduğu gibi, bu makama bağlı kaymakamlıklara da ilmiye sınıfına mensup olanlardan birisi seçiliyordu. Zira bir bölgedeki nakîbüleşraf kaymakamı, kendisine başvuran ve seyyid veya şerif olduğunu iddia eden şahıslara hüccet verebiliyordu. Bunun için de, aynen kadıların hüccet tanziminde takip ettiği yol gibi, şahitlerin huzurunda seyyid veya şerif olduğunu iddia eden şahısları dinler ve neticeye göre hüccet düzenlerdi. Yine sâdâttan olup da şikâyet edilen veya herhangi bir nedenle suç işleyenlerin muhâkemesi ve neticesinde cezalarının tespiti, kaymakamların görevleri arasında olduğundan kadıların aldığı eğitimden geçmeleri gerekiyordu. İşte bu yüzden kaymakamların ilmiye sınıfından seçilmeleri büyük önem taşıyordu.<sup>26</sup> Arşiv kayıtlarına baktığımızda, 19. yüzyılda da bu usûle riayet edildiği anlaşılmaktadır.<sup>27</sup> Hatta bu vasıfları taşımayan bir şahıs nakîbüleşraf kaymakamlığına tayin edildiğinde, o bölgedeki idareciler veya vilayet idare meclisi, merkezî idareyi bu hususla ilgili uyarınca ilgili makama derhal uygun bir şahsın tayini yapılıyordu.<sup>28</sup>

Nakîbüleşraflar yargılama konusunda seyyid ve şerifler üzerinde mutlak bir yetkiye sahip değildi, ancak bunların kendi aralarında meydana gelen ufak anlaşmazlıkları muhâkeme etme ve neticesinde gereken cezaların tespiti ve tatbikine yetkileri vardı. Oysa seyyid ve şerifler, mensup oldukları sınıftan olmayan şahıslarla bir uyumsuzluk yaşadıklarında ve şer'i mahkemeye intikal etmesi gereken durumlarda, nakîbüleşraf da mahkemede hazır bulunur ve onların haklarını savunurdu. Mahkeme neticesinde kadı, seyyid veya şerifleri haksız bulur ve cezalandırmalarına karar verirse bunların halk arasında rencide olmamaları için "*tedib*" ve "*ilzam*"larını yerine getirmek nakîbüleşrafın sorumluluğuna bırakılırdı. Belirtilen bu yetkilere nakîbüleşrafın taşradaki temsilcisi olan kaymakamlar da sahipti.<sup>29</sup> Kaymakamlar görev yaptıkları bölgelerde defterlere kayıtlı seyyid ve şeriflerin "*ihzar*, *hapis*

<sup>24</sup> BOA, Yıldız Mütenevî Maruzat Evrakı (Y.MTV), 145/87, Lef. 2, 1 Rebiulahir 1314/9 Eylül 1896. Kudüs Nakîbüleşraf Kaymakamı Abdullah Efendi vefat edince yerine oğlu Abdülmuttalib Efendi tayin edilmişti. BOA, Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi (A.)MKT.MHM), 278/56, 14 Rebiulahir 1280/28 Eylül 1863.

<sup>25</sup> BOA, HAT, 444/22258 A, 13 Cemaziyelevvel 1245/10 Kasım 1829.

<sup>26</sup> Sancık, age, s. 65.

<sup>27</sup> BOA, C.ADL., 46/2788, 23 Şewal 1233/26 Ağustos 1818.

<sup>28</sup> BOA, A.)MKT.MHM., 456/96, 20 Rebiulahir 1290/17 Haziran 1873.

<sup>29</sup> Kılıç, Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler, s. 108-109.



*ve tedib muamelâtını*" yerine getirirken hiçbir şekilde müdahale edilmezdi. Herhangi bir müdahale söz konusu olduğunda ise, durum İstanbul'a iletilir ve nakîbüleşraf kaymakamlarının "*siyâdetlerini müsbit (seyyid ve şerif olduğunu isbat eden) ellerinde İstanbul Nakîbüleşraflarının hüccetleri bulunanlar*"la ilgili gördüğü davalara müdâhil olan taşra idarecileri uyarılırdı.<sup>30</sup>

Kaymakamlar, tevkîf edilmesi gerekenleri hapis haneye (İstanbul'da nakîbüleşrafın konağında, taşrada ise muayyen yerlerde) koyarlardı.<sup>31</sup> Burada esas gâye, Hz. Muhammed'in sülalesinden gelen kimselerin toplumda rencide edilmeden işledikleri suçun hukukî karşılığını tatbik etmektir. Bu cezalandırma husûsiyeti, "*sülâle-i tâhire*"nin mensup oldukları nesebe haleb getirilmeden yaşamaları, yüz kızartıcı hareketlerden uzak durmaları ve toplumda iyi karşılanmayan mesleklere yönelmemeleri için gerekli bir uygulamaydı.<sup>32</sup> Seyyid ve şeriflerin tevkif ve cezalarının tatbikinden, daha evvel ifade ettiğimiz gibi, nakîbüleşraf çavuşları sorumluydu. Bir seyyid veya şerife fizikî ceza (dayak) verileceği zaman öncelikle başlarındaki yeşil sarıklık bağlığı<sup>33</sup> alınır, saygıyla öpülerek kenara konurdu. Sopa vurulup da cezası tatbik edildiğinde seyyidlik/şeriflik alameti olan yeşil sarık kendisine iade edilirdi.<sup>34</sup>

Nakîbüleşraf kaymakamları tayin edildikleri bölgede seyyid ve şeriflerin her türlü işlerini takip etmekle mükellefken kimi zaman buldukları bölgede halkın şikâyetine sebep olacak şekilde olumsuz tavır da sergileyebiliyorlardı. Yapılan tahkikat neticesinde şikâyetin haklı nedenlerden dolayı yapıldığı sabit olursa kaymakam görevinden alınıyordu. Nitekim 1844 yılında Trablusşam'da meydana gelen ve halk arasında fesada neden olan olayda etkisi olduğu gerekçesiyle Nakîbüleşraf Kaymakamı Mustafa Efendi görevinden azledilmişti.<sup>35</sup> Amasya Nakîbüleşraf Kaymakamı Ahmed Efendi ise usule aykırı aşar ve rüsumat toplayan Müftü Abdi Efendi, Ziraat Müdürü Ahmed Ağa ve Meclis Azası Ali Rıza Bey'le birlikte hareket ettiği için

<sup>30</sup> BOA, C.ADL., 40/2420, 23 Şaban 1234/17 Haziran 1819.

<sup>31</sup> BOA, A.JMKT.DV., 186/18, 20 Ramazan 1277/1 Nisan 1861.

<sup>32</sup> Nakîbüleşraf kaymakamlarının en fazla dikkat ettiği hususlardan birisi de seyyid ve şeriflerin mensup oldukları sülaleye yakışmayacak hal ve hareketlerden kaçınmalarını sağlamaktır. Özellikle toplumda hoş karşılanmayan mesleklere yönelen seyyid ve şerifler Nakîbüleşraf kaymakamları tarafından tespit edilip ve bu tür meslekleri icra etmemeleri için gerekli önlemler alınıyordu. BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi Medis-i Vâlâ (A.JMKT.MVL), 31/64, 8 Zilkade 1266/15 Eylül 1850.

<sup>33</sup> Seyyid ve şeriflerin yeşil sarık takmaları geleneği Abbasi Halifesi Harun Reşid ve oğlu Memun devirlerinde başlamıştı. Osmanlı döneminde de bu gelenek devam etmiş, yeşil renk seyyid ve şeriflerin âlâmet-i fârikası olmuştu. Seyyid ve şerifler topluluğunda her zaman yeşil sarıkla gezmek zorundaydı. Hatta bu sınıfa mensup kadınların da başlarına yeşil âlâmet takmaları gerekiyordu. Yalnız bunlardan birisi Şeyhülislam olursa yeşil sarık yerine o sınıfa mahsus beyaz sarık takardı. Eğer birisinin müteseyyid olduğu tespit edilirse ilk olarak taktığı yeşil sarık kendisinden alınır. Daha geniş bilgi için bkz: Uzunçarşılı, *İlimiye Teşkilatı*, s. 163.

<sup>34</sup> Sancık, *age*, s. 145.

<sup>35</sup> BOA, Cevdet Dâhiliye (C.DH), 68/3351, 22 Rebiulahir 1260/11 Mayıs 1844. Bir diğer örnek için bkz: BOA, TS.MA.e., 170/17, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840.



görevine son verilmişti.<sup>36</sup> Bu şekilde azledilen kaymakamların yerine yine seyyid veya şerif olup ilmiye sınıfına mensup uygun birisi hemen tayin ediliyordu.<sup>37</sup>

19. yüzyıldaki uygulamalara baktığımızda, nakîbüleşraf kaymakamları umumiyetle seyyid ve şeriflerden oluştuğu için, Hz. Muhammed'e duyulan hürmet nedeniyle azledilenlere ağır ceza verilmemiş, sadece sürgün cezası ile iktifâ edilmiştir. Örneğin, Adana Nakîbüleşraf Kaymakamı Kademoğlu Deli Ömer ve Halep Nakîbüleşraf Kaymakamı Kudsizâde Nakiyyüddin Efendi Kıbrıs'a<sup>38</sup>, Kuşadası Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Mehmed Limni Adası'na<sup>39</sup> ve Silistre Nakîbüleşraf Kaymakamı Ahmed Efendi Sinop'a<sup>40</sup> sürgün edilmişti. Ancak, şikâyet sonrasında görevinden alınan nakîbüleşraf kaymakamlarının belirli bir süre sonra durumlarında düzelme olursa talep etmeleri halinde tekrar görevlerine dönebiliyorlardı.<sup>41</sup>

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, nakîbüleşraf kaymakamları görevleri esnasında, halkın şikâyetine neden olacak herhangi bir olumsuz harekette bulduklarında görevlerinden azlediliyor ve genellikle uzak yerlere sürgün ediliyorlardı. Ancak kimi zaman neseplerine hürmeten affedildikleri de oluyordu. Örneğin, Adana Nakîbüleşraf Kaymakamı Kademoğlu Ömer Efendi'nin 1800 yılında görevinden azledilip Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verildiğinde Adana halkı, Ömer Efendi'nin affedilerek ailesiyle birlikte Kıbrıs'a sürgün edilmek yerine hanesinde ikamete mecbur edilmesi ricasında bulunmuşlardı. Sadaret'e yazılan dilekçede, Kademoğlu Ömer Efendi'nin ulemadan ve zamanının büyük bir kısmını tedris ile geçirdiği için affedilmesini istemişlerdi.<sup>42</sup> Sürgün edildiği yerde rahat edemeyen veya ihtiyarlığa bağlı sağlık sorunları nedeniyle afvını isteyen kaymakamlar da bulunuyordu. Nitekim Kütahya Nakîbüleşraf Kaymakamı iken görevini kötüye kullandığı ve halkın zararına bazı hareketlerde bulunduğu gerekçeyle azledilip Manisa'ya sürgün edilen Abdurrahman Efendi de ihtiyarlığı ve ailesinin perişanlığını gerekçe göstererek affedilmesini talep etmiş, neticede onun bu talebi uygun görülerek affedilmişti.<sup>43</sup>

<sup>36</sup> BOA, A.İMKT.UM., 391/17, 23 Cemaziyelahir 1276/17 Ocak 1860.

<sup>37</sup> Örneğin, Nakîbüleşraf Kaymakamı Kevâkîbizade Seyyid Hasan Efendi, "halkın fitne ve ihtilaline mücib harekâtta bulunduğundan" azledilmiş ve yerine müderis Tahâzade Seyyid Mehmed Efendi tayin edilmişti. BOA, C.DH., 216/10775, 29 Zilhicce 1255/3 Şubat 1840.

<sup>38</sup> BOA, C.ADL., 84/5050, 26 Zilhicce 1214/21 Mayıs 1800; C.ADL., 17/1035, 12 Ramazan 1232/28 Haziran 1817.

<sup>39</sup> BOA, C.DH., 270/13471, 19 Rebiulahir 1236/17 Ocak 1871.

<sup>40</sup> BOA, Cevdet Belediye (C.BLD), 141/7010, 29 Rebiulevvel 1215/20 Ağustos 1800.

<sup>41</sup> BOA, Bâb-ı âli Evrak Odası (BEO), 782/58602, 5 Zilhicce 1313/18 Nisan 1896.

<sup>42</sup> BOA, C.ADL., 84/5050, Lef.2, 26 Zilhicce 1214/21 Mayıs 1800.

<sup>43</sup> BOA, Cevdet Zabtiye (C.ZB), 14/688, 9 Receb 1241/17 Şubat 1826. Bir başka örnek için bkz: BOA, C.ZB., 85/4212, 9 Şevval 1238/19 Haziran 1823.



Bununla birlikte buldukları bölgede meydana gelen sıkıntıların halinde olumlu katkı sağlayan, halkın sevgi ve saygısını kazanan kaymakamlar da Osmanlı idarecileri tarafından daima kollanmış ve yeri geldiğinde değişik rütbe ve nişanlarla taltif edilmişlerdir.<sup>44</sup> Hz. Muhammed'in soyundan geldiği için halk arasında büyük hürmet gören bu sınıfa<sup>45</sup> Osmanlı idarecilerinin de ayrı bir değer verdiğini daha evvel ifade etmiştik. Bu sevgi ve hürmetin nakîbüleşraf kaymakamlarının göreve başlaması, yolculuğu ve diğer işleri esnasında da gösterilmesi için taşrada bulunan idareciler daima uyarılmıştır. Örneğin, Humus Nakîbüleşraf Kaymakamı olarak tayin olunan Seyyid Mahmud Cündî Efendi'ye görev mahalline ulaşması esnasında ve diğer hususlarda gereken kolaylığın sağlanması için sancak idarecileri uyarılmış<sup>46</sup>, yine buldukları bölgeden başka mahalle yolculuk yapmak isteyen Maraş Nakîbüleşraf Kaymakamı Mehmed Sabit Efendi ile Halilü'r-rahman Türbedârî ve Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Halil Efendi'ye yolculukları esnasında gereken hürmetin gösterilmesi istenmişti.<sup>47</sup>

## 2. 19. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devleti'nde Bulunan Nakîbüleşraf Kaymakamlıkları

İslam Tarihi'nde meydana gelen bir takım siyasî, sosyal ve ekonomik şartların etkisiyle seyyid ve şerifler yüzyıllar boyunca geniş bir alana yayılmışlardı. İslam devletlerinin seyyid ve şeriflere bazı ayrıcalıklar tanınması, onların kayıt altına alınması için devlet merkezinde bulunan nakîbüleşrafa bu konuda yardımcı olacak görevlilerin tayin edilmesi lüzumunu ortaya çıkarmış ve Abbasilerden itibaren seyyid ve şeriflerin meskûn olduğu yerlerde birer vekil (kaymakam) bulundurulmuştu. Osmanlı Devleti de geniş bir coğrafyada hüküm sürdüğü için Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin tespit ve kaydının saha sağlıklı yapılabilmesi adına taşrada birçok nakîbüleşraf kaymakamı görevlendirmiştir.<sup>48</sup>

Osmanlı Devleti'nde nakîbüleşraf kaymakamlığının hangi tarihte ihdas edildiğine dair kaynaklarda net bir bilgi mevcut değildir. Nakîbüleşraflık müessesesinin II. Bayezid devrinde tahsis edilmesinden sonra İstanbul'dan uzak beldelerde seyyid ve şeriflere hüccetleri kadılar da verebiliyordu. Dolayısıyla ilk zamanlarda bu kaymakamların görevini kadılar yerine getir-

<sup>44</sup> Basra Nakîbüleşraf Kaymakamı Said Efendi'nin murassa nişan-ı âli-i Osmanî ile taltifi için bkz: BOA, BEO, 198/14823, 24 Şevval 1310/11 Mayıs 1893. Ayrıca, İzmir Nakîbüleşraf Kaymakamı Hacı Mustafa Efendi'nin çocukları Cemal ve Mehmed Efendilere dördüncü derece rütbe tevcihi için bkz: BOA, BEO, 598/44793, 15 Şevval 1312/11 Nisan 1895.

<sup>45</sup> Seyyid ve şeriflerin Osmanlı toplumunda kendilerine gösterilen hürmet ve yüksek dereceye sahip olmaları ilgili daha geniş bilgi için bkz: Rüya Kılıç, "The Reflection of Islamic Tradition on Ottoman Social Structure: The Sayyids and Sharifs", *Sayyids and Sharifs in Muslim Societies, The Living Links to the Prophet*, Edited by Morimoto Kazuo, Routledge, New York 2012, s. 134.

<sup>46</sup> BOA, A.İMKT.UM., 466/92, 11 Şevval 1277/22 Nisan 1861.

<sup>47</sup> BOA, HR.MKT, 3/39, 26 Rebiulevvel 1260/15 Nisan 1844; A.İMKT.UM., 304/4, 17 Cemaziyevvel 1274/3 Ocak 1858.

<sup>48</sup> Buzpinar, *agm*, s. 323; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 169; Kılıç, *Osmanlı'da Seyyid ve Şerifler*, s. 47.



mişti. Ancak siyâdet hüccetlerinin tanzimi ve bunların defterlere kayıtlarının daha düzenli ve bir elden yapılması düşüncesiyle İstanbul'daki nakîbüleşrafa bağlı kaymakamlıklar oluşturulmaya başlanmıştır.<sup>49</sup>

Osmanlı Devleti'nde ne kadar nakîbüleşraf kaymakamı bulunduğu ile ilgili incelediğimiz döneme ait elimizde önemli bir kaynak mevcuttur. 19. yüzyılın ortalarına doğru tanzim edilen ve *"Memâlik-i mahrûse-i şâhâned meucud nukebânın defterden çıkarılan esâmilerinin defteridir ki ber vech-i âti zikr ve beyân olunur"* başlığını taşıyan bu defter, 1 Rebiulevvel 1250/8 Temmuz 1834-1 Cemaziyelahir 1264/5 Mayıs 1848 tarihleri arasında nakîbüleşraf kaymakamı olarak tayin edilen şahısların isimlerini ve hangi bölgede görev yaptıklarını ihtiva etmektedir.<sup>50</sup>

Defterde, Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyasında toplam 168 nakîbüleşraf kaymakamının tayin edildiği görülmektedir. Bunların ilk defa mı bu göreve tayin edildikleri, yoksa görev süresi biterken bu makamın yine aynı şahıslara mı tahsis edildiğine dair bir bilgi mevcut değildir. Kaymakamların tayin edildikleri yerleşim birimleri alfabetik sıraya göre yazılmış, bazı yerleşim birimlerinin yanına hangi eyalet veya sancak içerisinde bulunduğu belirtilmiştir. Bunları buldukları bölgelere göre kabaca taksim edecek olursak, 22 kaymakam Rumeli'nin farklı bölgelerinde, 15 kaymakam Şam ve Sayda Eyaletlerinde, biri Mısır/Kahire'de, biri Medine-i Münevvere'de, biri Bağdat'ta, biri Musul'da, dördü Akdeniz'deki farklı adalarda (Kıbrıs, Girit, Sakız ve Rodos) görev yapıyordu. Geriye kalan 123 kaymakamın ise Karaman, Anadolu, Sivas, Adana ve Aydın eyaletlerinin de içinde bulunduğu Anadolu cihetinde görev yaptığı anlaşılmaktadır. Nakîbüleşraf kaymakamlarının görev mahalli belirlenirken eyalet, sancak veya kaza merkezine göre değil de seyyid ve şeriflerin yaşadıkları bölgelerdeki yoğunluğa göre bir görevlendirme usûlünün tercih edildiği görülüyor. Birkaç örnek vermek gerekirse, Karaman Eyaleti dâhilinde bulunan Beyşehir sadece bir kaymakamın görev bölgesini oluştururken, Muğla Sancağı içerisinde yer alan İzmir, Seferihisar, Çeşme, Foça ve Menemen'e bir nakîbüleşraf kaymakamı tayin edilmişti. Aynı şekilde Malatya Sancağı dâhilinde bulunan Behisni'de bir kaymakam görev yaparken, Rumeli'de bulunan Tırhala Sancağı'na bağlı Yenişehir-i Fener, Ermiye ve Çatalca-i Veleşin bölgeleri de sadece bir kaymakamın görev alanını oluşturuyordu.<sup>51</sup>

Nakîbüleşraf kaymakamları genelde bir sancak merkezine veya kazaya veyahut da birbirine yakın birkaç yerleşim birimlerine tayin ediliyordu.

49 Sarcık, age, s. 156.

50 BOA, Evkaf Nezâreti Defterleri (EV.d.), 9895, 1264/1848. Defterdeki bütün bilgiler için bkz: Ek. 1 ve 2.

51 BOA, EV.d., 9895, s. 2-4.



Bununla birlikte nadiren de olsa, birbirinden uzak kazalardaki seyyid ve şeriflerin işlerini takip etme görevi tek kaymakama verildiği de oluyordu. Örneğin, Akşehir Sancağı'na bağlı Ilgın Kazası ile Saruhan Sancağı'na bağlı Turgut Kazası'nın nakîbüleşraf kaymakamlığına Müftzâde el-Hac Lokman Efendi tayin edilmişti.<sup>52</sup>

Son olarak, burada bir noktayı daha belirlemekte fayda vardır ki, o da, bilgi verdiğimiz defterin Osmanlı sınırları içerisindeki nakîbüleşraf kaymakamlıklarının tamamını ihtiva edip etmediği hususudur. Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin Bağdat, Basra, Musul, Halep, Kudüs, Kahire gibi önemli bölgelerde yoğun olarak yaşamalarına rağmen, defterdeki bilgilere göre, buralarda bulunan seyyid ve şeriflerin işleri sadece birer kaymakama görülmüyordu. Oysa Anadolu cihetinde neredeyse birkaç kazaya bir kaymakam tayin edilmişti. Dolayısıyla defterdeki tayin listesinin 1834-1848 yılları arasında yapılan tayinleri kapsadığı, daha evvel tayin edilip de görevine devam eden kaymakamların da bulunabileceği kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu defterde ismi geçmediği halde, incelediğimiz dönem içerisinde bu hususla ilgili arşiv kayıtlarında geçen farklı nakîbüleşraflık kaymakamlıkları vardı. Meselâ, Kerbelâ'da Bağdadî Şeyh Seyyid Ahmed Hüseyinî Efendi<sup>53</sup>, Çorlu'da Seyyid Eyyüb Efendi<sup>54</sup>, Halilü'r-rahman'da Seyyid Halil Efendi<sup>55</sup>, Mardin Sancağı'nda Seyyid Abdülgâni Efendi<sup>56</sup>, Beyrut'ta Seyyid Abdurrahman Nühas Efendi<sup>57</sup>, İdlîb'de Seyyid Yahya Efendi<sup>58</sup>, Basra'da Seyyid Said Efendi<sup>59</sup>, Hudeyde Sancağı'nın Beytül-fâkih Kazası'nda Seyyid Emin el-Bahr Efendi<sup>60</sup>, Süleymaniye'de Seyyid Mustafa Efendi<sup>61</sup> ve Han-ya'da İbrahim Edhem Efendi<sup>62</sup> nakîbüleşraf kaymakamı olarak görev yapıyorlardı.

### 3. Nakîbüleşraf Kaymakamlarının Malî Durumu

Nakîbüleşrafların ilk zamanlarda yevmiyeleri yirmi akçe iken 16. yüzyılda yetmiş-yetmiş beş akçeye kadar çıkmıştı. Kanunî Dönemi'nde Nakîbüleşraf Taşkentli Seyyid Muhammed Muhterem Efendi'nin derecesi mevleviyete yükseltince yıllık gelirleri önemli oranda artmış ve yevmiyeleri 180

<sup>52</sup> Aynı defter, s. 2.

<sup>53</sup> BOA, A.}MKT., 122/31, 16 Cemaziyelvelvel 1264/20 Nisan 1848.

<sup>54</sup> BOA, Sadâret Mektûbi Kalemi Nezâret ve Devâir (A.}MKT.NZD), 6/63, 20 Cemaziyelahir 1266/3 Mayıs 1850.

<sup>55</sup> BOA, A.}MKT.UM., 304/4, 17 Cemaziyelvelvel 1274/3 Ocak 1858.

<sup>56</sup> BOA, A.}MKT.MVL., 130/9, 27 Muharrem 1278/4 Ağustos 1861.

<sup>57</sup> BOA, A.}MKT.MHM., 478/94, 26 Şaban 1292/27 Eylül 1875.

<sup>58</sup> BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2446/28, 18 Şewal 1298/13 Eylül 1881.

<sup>59</sup> BOA, İrâde Dâhiliye (İ.DH), 1104/86486, 25 Şaban 1306/26 Nisan 1889.

<sup>60</sup> BOA, BEO, 479/35859, 19 Rebiulevelvel 1312/20 Eylül 1894.

<sup>61</sup> BOA, BEO, 500/37499, 22 Rebiulahir 1312/23 Ekim 1894.

<sup>62</sup> BOA, BEO, 1234/92516, 15 Receb 1316/29 Kasım 1898.





akçeye ulaşmıştı. 16. yüzyılın sonlarında ise bu makam, mevleviyetin en yüksek derecesi olan kazaskerlikten mazul birisine verilerek gelirleri daha da yükseltilmiş; öyle ki, bu makamı Sadâret-i Anadolu veya Sadâret-i Rumeli ile birleştirenler nikâbet mevâcibinin yanında oralardan da ayrıca maaş almışlardı.<sup>63</sup> Dolayısıyla birkaç rütbeyi uhdesinde bulunduran nakîbüleşraf- ların gelirleri hatırı sayılır bir şekilde artmıştı. Arşiv kayıtlarından, bu uygulamanın 19. yüzyılda da devam ettiği anlaşılıyor. Nitekim bu dönemde nakîbüleşraflık yapan Sâbık Anadolu Kazaskeri Yasincizade Seyyid Abdül- vehhab Efendi'ye Rumeli Kazaskerliği<sup>64</sup> ve İsmet Beyzade Mir Seyyid Ahmed Arif Efendi'ye Sadâret-i Anadolu<sup>65</sup> payeleri tevcih edilmişti. Taşrada bulunan nakîbüleşraf kaymakamlarına ise genellikle mevleviyet rütbeleri veriliyordu. Örneğin, 1825'te Yenişehir Nakîbüleşraf Kaymakamı Süleyman Bey'e<sup>66</sup> ve 1835'te Bosna Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Mehmed Fazıl Efendi'ye<sup>67</sup> mevleviyet rütbeleri verilmiştir.<sup>68</sup> Bunun yanında, kaymakamlara kapıcıbaşılık rütbesi<sup>69</sup> verildiği gibi, bilâd-ı hamse (Kahire, Şam, Edirne, Bursa ve Filibe) kadılık payelerinden birisi<sup>70</sup>, veya İzmir payesi gibi taltifler de yapılıyordu.<sup>71</sup>

Nakîbüleşraflarda olduğu gibi, taşrada bulunan kaymakamların da belirli bir miktar maaşı vardı. Meselâ, 16. yüzyılda Tunus Nakîbüleşraf Kaymakamı'nın gündeliği beş akçeden ibaretti. Daha sonra bu miktar on akçeye çıkarılmıştı.<sup>72</sup> İlerleyen zamanlarda dönemin şartlarına göre gerek maaşlarına zam yapılarak, gerekse rütbe tevcihi yoluyla bunların malî durumu iyileştirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyıla ait kayıtlar incelendiğinde, devletin nakîbüleşraf kaymakamlarına büyük oranda maaş tahsis etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.<sup>73</sup>

<sup>63</sup> Sarcık, *age*, s. 151-153. Örneğin, klasik çağlardan beri beylerbeyilik Osmanlı'da hem filî bir memuriyet, hem de bilfil başka bir memuriyette bulunanlara verilebilen bir rütbeydi. Mehmet Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 47.

<sup>64</sup> BOA, Ali Emiri Sultan Mahmud II (AE.SMHD.II), 114/9667, 17 Rebiulahir 1255/30 Haziran 1839. Yine 1875 yılında Nakîbüleşraf olan Mustafa İzzet Efendi'ye de Rumeli Kazaskerliği payesi tevcih edilmişti. BOA, İ.DH., 713/49895, 15 Zilkade 1292/13 Aralık 1875.

<sup>65</sup> BOA, HAT, 1584/51, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831.

<sup>66</sup> BOA, HAT, 463/22684, 7 Receb 1240/25 Şubat 1825.

<sup>67</sup> BOA, HAT, 465/22782 A, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.

<sup>68</sup> Beyrut Nakîbüleşraf Kaymakamı Abdurrahman Nühas Efendi de uhdesine mevleviyet rütbesinin verilmesini talep etmiş, ancak onun bu talebi açıkta bir mevleviyet tevcihi olmadığı gerekçesiyle reddedilmişti. BOA, A.İMKT.MHM., 478/94, 26 Şaban 1292/27 Eylül 1875.

<sup>69</sup> BOA, C.DH., 208/10392, 7 Cemaziyelahir 1243/26 Kasım 1827.

<sup>70</sup> Başra Nakîbüleşraf Kaymakamı Rufâizade Seyyid Ahmed Efendi'ye Bilâd-ı Hamse Edirne payesinin tevcihi hakkında bkz: BOA, Yıldız Perâkende Evrakı Sadâret Maruzâtı (Y.PRK.A), 8/38, 14 Şevval 1310/1 Mayıs 1893.

<sup>71</sup> BOA, Y.MTV., 87/13, 3 Cemaziyelvel 1311/12 Kasım 1893.

<sup>72</sup> Sarcık, *age*, s. 159.

<sup>73</sup> Birkaç örnek için bkz: BOA, İ.DH., 201/11489, 17 Şevval 1265/5 Eylül 1849; BEO, 651/48813, 17 Muharrem 1313/10 Temmuz 1895; BEO, 1046/78395, 5 Receb 1315/30 Kasım 1897; BEO, 1059/79359, 2 Şaban 1315/27 Aralık 1897; BEO, 1060/79481, 4 Şaban 1315/29 Aralık 1897; BEO, 1075/80586, 8 Ramazan 1315/31 Ocak 1898.



Maaşların miktarına bakıldığında ise, 19. yüzyılın ortalarında bunlara 200-250 kuruş maaş tahsis edilirken<sup>74</sup>, yüzyılın sonlarına doğru bu miktarın 300 kuruşa çıktığı görülmektedir.<sup>75</sup> Ancak bu miktarı yeterli bulmayıp daha yüksek maaş talebinde bulunan nakîbüleşraf kaymakamları da oluyordu. Nitekim Musul Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Hasan Efendi, Maliye Nezareti'ne gönderdiği bir arzuhalde maaş miktarının 750 kuruşa çıkarılmasını talep etmişti.<sup>76</sup> Aynı şekilde, Bursa Nakîbüleşraf Kaymakamı Şeyh Ömer Efendi de "maaşı mahsûsu idaresine vefâ etmediği cihetle zarûriyete düçâr olduğundan" bahisle maaşına zam yapılmasını istemişti.<sup>77</sup> Bununla birlikte Osmanlı idarecileri, toplum içerisinde yaşayan seyyid ve şeriflerin ekonomik sıkıntı çekmemeleri için her türlü önlemi almaya çalıştıkları gibi, nakîbüleşraf kaymakamlarının ve ailelerinin de aynı şekilde herhangi bir sıkıntı yaşamaması için gerekli yardımı yapıyordu.<sup>78</sup> Örneğin, Şam Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Ahmed Efendi 1878 yılında vefat edince çocukları, ailesi ve yeğenleri muhtaç duruma düşmüş ve yardım talebinde bulunmuşlardı. Sadâret de Şam Vilayeti'ne bir yazı göndererek müteveffânın ailesine Şam hazinesinden karşılanmak üzere gerekli yardımın yapılmasını istemiştir.<sup>79</sup>

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde seyyid ve şeriflere bazı ayrıcalıklar tanınmıştı. Bunlar vergi ve askerlik muafiyetiydi. Abbasiler'den beri seyyid ve şeriflerden vergi almama geleneğini Osmanlı Devleti de kuruluş yıllarından itibaren uygulamıştı. Klasik devirde Osmanlı'da vergi muafiyetinde üç kademe vardı: Devlet önce avârızdan, sonra raiyyet rûsûmundan ve nihayet şer'î vergilerden muafiyet bağışlardı.<sup>80</sup> Osmanlı idarecileri kimi zaman seyyid ve şerifleri bu vergilerin bir kısmından muaf tutmuşken, kimi zaman hiçbir vergi alınmamasını irade buyurmuşlardı. Seyyid veya şerif olduğuna

<sup>74</sup> Örneğin, Edirne Nakîbüleşraf Kaymakamı Şeyh Davud Efendi'ye 1850 yılında 250 kuruş maaş tahsis edilmişti. BOA, Sadâret Amedi Kalemi (A.)AMD., 20/27, 4 Zilkade 1266/11 Eylül 1850.

<sup>75</sup> Bu dönemde Amara Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Ahmed Efendi ile Hudeyde Sancağ'ının Beytülfâkih Kazası Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Emin el-Bahr Efendi'ye göreve başlarken 300'er kuruş maaş tahsis edilmişti. BOA, BEO, 316/23643, 13 Cemaziyevvel 1311/22 Kasım 1893; BEO, 479/35859, 19 Rebiulevvel 1312/20 Eylül 1894.

<sup>76</sup> BOA, BEO, 330/24687, 10 Cemaziyelahir 1311/19 Aralık 1893.

<sup>77</sup> BOA, A.)MKT.NZD., 152/21, 7 Şevval 1271/23 Haziran 1855.

<sup>78</sup> Nakîbüleşraflara ve ailelerine de gerekli olduğunda yardım ediliyordu. Nakîbüleşraf es-Seyyid Ahmed Efendi vefat ettikten sonra mağdur duruma düşen ailesi, babalarından kalan maaşın kendilerine tahsis edilmesini talep etmişlerdi. BOA, Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi (A.)DVN), 39/76, 12 Şevval 1264/11 Eylül 1848. Yine bir yangın sonucu hanesi yanan ve perişan duruma düşen Nakîbüleşraf Tevfik Efendi için yeni bir ev satın alınması arzu edilmiş, fakat Maliye Nezâreti başlangıçta devletin içinde bulunduğu malî durumun buna müsait olmadığını belirtse de, "bu misillü kudemâ-yı ricâl-i ilmiye haklarında ibraz-ı muâvenet minel-kadîm câri olan âdât-ı müstahsene-i saltânât-ı seniyyeden devlet-i ebed müddet-i Osmaniyenin şan ve şevketi muktezâ-yı cellinden" olduğu için Maliye Nezâreti, ya merhum Evkâf-ı Hümâyun Nâzırı Mustafa Paşa'nın Laleli'deki evinin Tevfik Efendi'ye tahsis edilmesi veya haline uygun bir evin kiralanması gerektiğini ifade etmiştir. BOA, İrade Husûsî (İ.HUS), 28/87, 16 Safer 1312/19 Ağustos 1894.

<sup>79</sup> BOA, A.)DVN., 172/50, 6 Cemaziyevvel 1278/9 Kasım 1861. Diğer bir örnek için bkz: BOA, BEO, 689/51646, 17 Rebiulahir 1313/7 Ekim 1895.

<sup>80</sup> Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *Belleterin*, C: XXIII, Sayı: XCII, Ankara 1959, s. 598.



dair elinde nakîbüleşraftan veya buna bağlı kaymakamdan aldığı hüccet bulunan şahıslar vergi memurları geldiğinde bu belgeyi göstermek suretiyle vergi muafiyetinden faydalanırlardı. Elindeki hücceti kaybedenler vergi yazımı esnasında görevlilere bunu ispatlayamadığı için defterlere isimleri yazılırdı. Ancak daha sonra seyyid veya şerif olduğuna dair hücceti aldığında bunu ibraz etmek suretiyle defterden ismini sildirebilirdi.<sup>81</sup>

Nakîbüleşraflar ve bu makama bağlı kaymakamlar da ilmiye sınıfından kabul edildiğinden askerî sınıfın vergi muafiyeti bu sınıf için de geçerli olmuştur. Ancak vergi muafiyetinin de bir sınırı vardı. Örneğin, seyyid ve şerifler şer'î bir vergi olan (ve koyun, keçi sahibi bulunan Müslüman reayadan alınan) ağnam rüsûmundan<sup>82</sup> muaf olmakla birlikte 150 koyundan fazlasına sahiplerse bu vergiyi ödemekle mükelleflerdi.<sup>83</sup> Dolayısıyla vergi muafiyeti tanındığı halde, devletin belirlediği miktarın üzerinde bir varlığa sahip olan şahıslardan vergi talep ediliyordu. Bu durum nakîbüleşraf kaymakamları için de geçerli idi. Tanzimat'tan sonra vergilerin tespiti ile ilgili yapılan düzenlemelerden birisi de "*temettu' defterleri*"nin tutularak şahıslardan yıllık gelirine göre vergi alınmasıydı. Bu dönemde, belirli bir gelire sahip olan nakîbüleşraf kaymakamları da temettu' defterlerine kaydedilmiş ve kendilerinden vergi talep edilmişti. Ancak kimi nakîbüleşraf kaymakamları, devletin mensup oldukları sınıfa vergi muafiyeti tanıdığı gerekçesiyle kendilerinden hiçbir vergi talebi olmaması gerektiğini ifade ediyorlardı. Örneğin, Konya Vilayeti'ne bağlı Burdur Sancağı Nakîbüleşraf Kaymakamı Hacı Hasanzade Ahmed Tahir Efendi "*uhde-i tasarrufunda bulunan emlâkımdan dolayı 2 bin kuruşa yakın vergi ile mükellef tutulduğum*"nu beyan ederek bu vergiden afvını rica etmişti.<sup>84</sup>

Askerlik muafiyetine gelince, seyyid ve şeriflerin askerî sınıftan kabul edilmeleri, yukarıda belirttiğimiz vergilerden muafiyet askerî sınıfa tanındığından dolaydır. Aslında Osmanlı'da askerî sınıf tabiri geniş bir mana ifade etmektedir: Fiilî olarak hizmette bulunan gerçek askerler, bunların çocukları, köleleri, müderris, imam, müezzin, vakıf hademesi, vazifesine padişah beratı ile tayin edilen her çeşit memur ve hizmetliler, ellerinde seyyidler gibi

<sup>81</sup> Sarıçık, *age*, s. 92-104. Bu sınıfa tanınan vergi muafiyetindeki sınırlama, kimi zaman Osmanlı idarecilerinin devletin gelirlerinin azalmaması düşüncesinden, kimi zaman da vergi muafiyetinden yararlanmak isteyen binlerce müteseyyidin usulsüz yollardan hüccet alması nedeniyle getiriliyordu. 16. yüzyılın sonlarında sadece Niğbolu, Silistre Sancakları ile Dimetoka ve Gümülcine Nahiyelerinde 10 bin reaya hüccetli müteseyyid bulunuyordu ve bunların sayısı akrabalarıyla birlikte yaklaşık 30-40 bine ulaşıyordu. Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, s. 101-103.

<sup>82</sup> Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1977, s. 112.

<sup>83</sup> Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, s. 99.

<sup>84</sup> BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT), 2197/36, 13 Nisan 1315/25 Nisan 1899.



vergiden muafiyetlerini gösteren muafnâmeleri olanlar vd. gibi avâızdan muaf olanlar askerî olarak kabul edilmişti.<sup>85</sup>

Seyyid ve şeriflere sağlanan askerlik muafiyeti 19. yüzyılda da devam etmiştir. Nitekim Bağdat taraflarında yoğun olarak bulunan ve Hz. Muhammed'in neslinden gelen Abdülkadir el-Geylanî sülalesinden olanlar ile yine aynı nesle mensup Halep, Suriye ve Basra Vilayetlerinde yaşayan Ahmed er-Rifâî sülalesinden toplam 179 neferin askerlikten muaf tutulduğuna dair bir pusula 1892 yılında Bağdat ve Hama Nakîbüleşraf kaymakamlarına gönderilmişti. Bu pusulada, Bağdat cihetlerinde bulunan Mevlanâ-yı Rumî (k.s.) sülalesi ile Trablusşam, İdlîb, Halep taraflarında bulunan "*sülâle-i tâhi-re*"nin de askeriyeden muaf tutulduğu beyan ediliyordu.<sup>86</sup>

Ancak bu dönemde, elinde hüccet bulunan seyyid ve şeriflerin kimi zaman askerî vazifeye çağrıldıkları da olmuştur. Hatta nakîbüleşraf kaymakamları dahi kura ve rediflikten muaf tutulmaları için Sadaret'e başvurmuşlardı. Meselâ, Çorlu Nakîbüleşraf Kaymakamı Eyyub Efendi kura ve rediflikten muaf tutulması talebiyle gönderdiği arzuhale, Sadaret'ten "*nakîbü'l-eşraf kaymakamlarının kurâdan ve rediflikten istisnalarına dâir nizâmen bir günâ mesağ bulunamadığı*" beyanıyla dilekçenin iade edildiği şeklinde bir cevap almıştı.<sup>87</sup> Bu durum, bazı bölgelerde nakîbüleşraf kaymakamı olarak bazen seyyid ve şeriflerin dışından da tayinler yapılmış olabileceğini, dolayısıyla da bu şahısların muafiyet dışında kaldığını akla getirmektedir. Çünkü son dönemlerde bu makamlara seyyid veya şeriflerin dışından da tayin yapılıyordu. Örneğin, padişah Vahideddin devrinde nakîbüleşraf olarak görevlendirilen şahıs, Osmanlı'da devam edegelen uygulamanın aksine, Hz. Muhammed'in soyundan gelmiyordu.<sup>88</sup>

#### 4. Nakîbüleşraf Kaymakamlarının Siyasî ve Sosyal Hayatta Oynadıkları Rol

Seyyid ve şeriflere hürmet gösterilmesi ve devlet adamları nezdinde üstün tutulması, daha evvelki birçok İslam devletinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti zamanında da devam etmişti. Mensup oldukları soy nedeniyle seyyid ve şeriflere hem Osmanlı padişahları ve diğer devlet adamları hem de toplumun büyük bir kesimi tarafından ayrı bir önem verilmiş; nakîbüleşraf ve bunlara bağlı kaymakamlar son dönemlerde devletin siyasî ve sosyal

<sup>85</sup> Sarıçık, age, s. 103-104.

<sup>86</sup> BOA, Yıldız Perâkende Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK), 83/67, 29 Zilkade 1309/25 Haziran 1892.

<sup>87</sup> BOA, A.)MKT.NZD., 8/33, 19 Receb 1266/31 Mayıs 1850. Diğer bir askerlikten muaf talebiyle ilgili bkz: BOA, Y.MTV., 41/8, 7 Rebiulevvel 1307/1 Kasım 1889.

<sup>88</sup> Karateke, age, s. 59.



hayatında önemli roller oynamışlardır.<sup>89</sup> Özellikle Mısır, Suriye, Bağdat, Basra taraflarında yaşayan seyyid ve şerif aileleri tanınmış ailelerden geliyordu ve yeri geldiğinde toplum üzerinde büyük bir etkiye sahip olabiliyorlardı. Örneğin Bağdat Nakîbüleşraf kaymakamları, sunnîler arasında ayrı bir değere sahip Abdülkadir el-Geylanî'nin torunları arasından seçildiği için Bağdat ve çevresinde hatta daha geniş alanlarda önemli bir siyasî etkiye sahiplerdi. Nakîbüleşraf kaymakamları kimi zaman Bağdat Vilayet Meclisi'nin bir üyesi olarak yönetim işlerinde de önemli rol oynuyorlardı. Bunlar arasında Osmanlı yöneticileriyle sıkı ilişkiler kurmak suretiyle topluma faydalı olmaya çalışanlar da vardı. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda Bağdat Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Selman Efendi, yaralı veya savaşta şehit düşen askerlerin ailelerine yardım etmek için bir yardım girişimi başlatmıştı. Onun kardeşi Seyyid Abdurrahman Efendi ise bu amaç için Bombay'a gitmiş ve Hint Müslümanlarından topladığı yardımları kendisi dağıtmıştı. Seyyid Selman Efendi, Osmanlı idarecileri tarafından büyük hürmet gösterilen bir zat olduğu için 1886'da Musul ve Bağdat'ta ciddi yerel isyanlar patlak verince, bölgede genel bir reform politikası uygulamak ve problemi çözmek amacıyla oluşturulan özel komisyona dâhil edilmişti. Seyyid Selman Efendi 1898'de vefat edince yerine Bağdat Nakîbüleşraf Kaymakamı olan kardeşi Seyyid Abdurrahman Efendi de Osmanlı hükûmeti ile yakın ilişkisini devam ettirmişti.<sup>90</sup>

Hız Muhammed'in soyundan gelen diğer bir tanınmış aile de Basra ve çevresinde yaşayan Ahmed er-Rıfai'nin torunlarıdır. Basra Nakîbüleşraf Kaymakamları genelde bu aileye mensup olanlardan seçiliyordu. Bunlardan Basra Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Muhammed Said Efendi, Bağdat valiliği döneminde Mithat Paşa'ya büyük destek vermiş ve özellikle, biraz sonra detaylı bilgi vereceğimiz üzere, Körfez Emirliklerinde meydana gelen hoşnutsuzlukların giderilmesi için önemli vazife üstlenmişti.<sup>91</sup>

Bilindiği gibi Araplar, Osmanlı Devleti'nin önemli bir unsurunu oluşturuyor ve devlet, Arapların yoğun olarak yaşadığı Mekke, Medine ve Kudüs başta olmak üzere bölgedeki bazı önemli merkezlerin idaresine ayrı bir önem veriyordu.<sup>92</sup> Asırlarca Osmanlı idaresi altında sakin bir yaşam alanı

<sup>89</sup> Linda S. Schilcher, *Families in Politics, Damascene Faction and Estates of the 18<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> Centuries*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1985, s. 109.

<sup>90</sup> Gökhan Çetinsaya, *The Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, Routledge, London and New York 2006, s.19.

<sup>91</sup> Aynı eser, s. 20.

<sup>92</sup> Örneğin Mekke'nin idaresi Hz. Muhammed'in soyundan gelen şeriflerin idaresine bırakılmıştı ve bunlar "Mekke Emiri" veya "Hicaz Emiri" şeklinde anılmışlardır. Osmanlı padişahları Mekke Emirleri'ne bir hükümdar tahsisati kadar maaş vermiş ve bölgede veya kendi aralarında herhangi bir ayaklanma meydana gelmediği sürece, idarî bakımdan onlara hiçbir şekilde müdahale etmemişlerdir. Ancak Emirlerin yönetimine bağlı olarak bölgeden büyük bir şikâyet gelmesi halinde bunları değiştirmişlerdir. Osmanlı'nın Hz. Peygamber'e hürmeten sağladığı bu geniş imtiyazı maalesef Mekke Emirleri son



olan bölge milliyetçilik olaylarının etkisiyle 19. yüzyılın sonlarına doğru hareketlenmeye başlamıştı. Tarihte "Arap Uyanışı" olarak belirtilen ve Arap milliyetçilik hareketinin 19. yüzyıldaki ilk belirtisi olarak gösterilen Beyrut Gizli Cemiyeti 1880'lerden itibaren Araplar arasında ayrılıkçı tohumları ekmeğe başlamıştı.<sup>93</sup> Bunun etkisiyle de bölgedeki bazı Arap idarecilerin merkezî hükûmete karşı olumsuz tavır takınmaya başladığı görülmüştü. Bunlardan birisi de Necid bölgesinde bulunan Katar Kazası Kaymakamı Câsim es-Sâni'dir. Es-Sâni, Osmanlı idarecilerden kaza kaymakamlığının kendi uhdesine verilmesini istemiş ve bunu elde ettikten bir müddet sonra da "mağrurâne hareketler" içerisine girmişti. Basra Valisi'nin Katar'ı ziyareti esnasında vali ile "gelip görüşmesi lâzımeden iken dâvetlere karşı beyân-ı mâzeret edip Ecnebi bir hükûmet askeri gelir gibi ... avânesiyle beraber" şehrin dışına çekilmiş ve bu da "bi't-tabî' muhâsamayı iltizam etmiş olacağı" için kaymakamın uyarılması lüzumu ortaya çıkmıştı. Neticede, merkezî hükûmet adına es-Sâni ile görüşmeye ve ona gerekli nasihatı yapmaya, bölgede sevilen ve sözlerine itibar edilen Basra Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Said Efendi gönderilmişti. Osmanlı yöneticileri, son zamanlarda İngilizlerin bölgede dolaştıkları ve Katar'ı himayeleri altına alma planları yaptıkları duyumunu aldıkları için Seyyid Said Efendi'yi, meselenin suhuletle çözülmesi amacıyla Katar'a göndermişlerdi.<sup>94</sup>

Seyyid Said Efendi Basra Müftüsü'nün de aralarında bulunduğu bir heyet teşkil ederek Katar'a gitmiş ve Katar Kaymakamı Câsim es-Sâni'ye, bölgede emniyet ve asâyişin temin edilmesi, kararsız kalan kabilelerin derlenip toparlanması ve başta kaymakam olmak üzere kabile ileri gelenlerinin halifeye bağlılıklarının arz ve teyit edilmesi gerektiğini iletmıştır. Seyyid Said Efendi İstanbul'a gönderdiği raporda, es-Sâni'nin nasihatlerine olumlu cevap verdiğini ve "Katar meselesinin karîben ve kat'iyyen" halledilmiş olduğunu beyan etmiştir.<sup>95</sup> 1328 (1912) yılına ait devlet salnamesinde, Basra Vilayeti'nin Necid Sancağı'na bağlı Katar Kazası Kaymakamı olarak halâ Câsim es-Sâni'nin görülmesi, 1890'lı yılların başında devlete karşı isyan düşüncesi

dönemlerde olumsuz yönde kullanmışlar ve Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'ya isyana kadar vardırımlardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s. 148.

<sup>93</sup> George Antonious, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, Hamish Hamilton, London 1938, s. 54-59.

<sup>94</sup> BOA, DH.MKT., 16/1, 5 Nisan 1309/17 Nisan 1893. Aslında Basra Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Said Efendi ilki 1890 ve ikincisi de 1893 olmak üzere Katar'a iki kez elçi olarak gönderilmişti. Çetinsaya, *age*, s. 20. Kudüs'te Nakîbüleşraf Kaymakamı olarak vazife yaptığı esnada etrafına bölgedeki ulema ve ileri gelenleri de toplayan Muhammed b. Mustafa el-Vafâî (Hz. Hüseyin soyundan geliyordu) devlete karşı isyan etmiş ve iki yıl süren bu isyan neticesinde 1700 yılında yakalanarak idam edilmişti. Detaylı bilgi için bkz: Michael Winter, "The Ashraf and the Naqib al-Ashraf in Ottoman Egypt and Syria: a Comparative Analysis", *Sayyids and Sharifs in Muslim Societies, The Living Links to the Prophet*, Edited by Morimoto Kazuo, Routledge, New York 2012, s. 150.

<sup>95</sup> BOA, Y.MTV., 78/178, 21 Zilkade 1310/6 Haziran 1893.



taşıyan Katar Kaymakamı'nın nasihat heyetinin tesiriyle bu düşüncesinden vazgeçtiği ve bu zaman dilim içerisinde makamını koruduğu anlaşılmaktadır.<sup>96</sup>

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın sonlarına doğru türlü sorunlarla uğraşırken, Batılı devletlerin Osmanlı coğrafyası üzerindeki planlarını yakından takip ediyordu. Bu istikamette yabancı ülkelere giden önemli şahıslar takip ediliyor ve bu hususla ilgili önlemler alınmaya çalışılıyordu. Mısır'ın İngiliz işgali altında olduğu bir dönemde Avrupa'ya seyahat etmek isteyen Mısır Nakîbüleşraf Kaymakamı Tefkik Bekrî Efendi, bir ay süreyle Avrupa'da seyahat etmek ve dönüşte İstanbul'a uğramak istediğini beyan edince hakkında yapılan tahkikat neticesinde, "*İngilizlerin Mısır'da temâdi-i vücûdlarına muğâyir ve sözlerinin saltanât-ı seniyyeye sadâkatine dair görülmek*"le birlikte Tefkik Bekrî Efendi'nin bu seyahatinin "*kendi mahsul ve fikri olmayıp bir menba-ı asliyeden sevk olunduğu*" yönünde bir intiba oluşmuştu. Neticede bu şahsın Avrupa'ya seyahatine engel olunamayacağından İstanbul'a geldiğinde hal ve hareketinin takip edilerek ona göre muamele edilmesi gerektiği beyan edilmiştir.<sup>97</sup>

Nakîbüleşraf kaymakamlarının toplumda hürmet gördüğünü beyan etmiştik. Ancak bunu kötüye kullananlar da oluyordu. Nitekim II. Mahmud yeniçeri teşkilatını ilgâ etmeden birkaç yıl önce, 1823 yılında, yeniçeriler Antep'te bir isyan çıkarmış ve isyancılar Maraş Valisi Fevzi Paşa'nın eşyalarını gasp ettikleri gibi, Antep'e gelerek buradan firar etmişlerdi.<sup>98</sup> Hatta bu isyan esnasında Nakîbüleşraf Kaymakamı Cabirîoğlu Mehmed Esad Efendi, halkı isyancılara destek vermeye teşvik etmiş, ancak halk Esad Efendi'ye büyük bir tepki gösterince Antep'ten kaçmak zorunda kalmıştı.<sup>99</sup>

Dolayısıyla buraya kadar verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, nakîbüleşraf kaymakamları içerisinde Osmanlı Devleti'ne sadâkatle bağlı olanlar bulunduğu gibi, devletin kendilerine bahşetmiş olduğu ayrıcalıkları ve toplumda kendilerine gösterilen hürmeti bir kenara bırakarak olumsuz tavır sergileyenler de olmuştur.

## SONUÇ

İslam devletlerinde Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere beslenen sevgi ve hürmetin bir eseri olarak başta vergi ve askerlik muafiyeti olmak üzere birçok alanda kolaylık sağlanmış; bu da, seyyid ve şeriflere sağlanan

<sup>96</sup> Sahnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1328 (1912), Selanik Matbaası, İstanbul 1328, s. 600.

<sup>97</sup> BOA, Yıldız Perâkende Evrakı (Y.PRK), 5/73, 25 Zilhicce 1309/21 Temmuz 1892.

<sup>98</sup> Hale Şıvgın, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab", OTAM, Sayı: XI, Ankara 2000, s. 524.

<sup>99</sup> BOA, HAT, 514/25138 H, 15 Şewal 1238/25 Haziran 1823.





ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen müteseyyidlerin ayırt edilmesi için seyyid ve şeriflerin kayıt altına alınması lüzumunu ortaya çıkarmıştı. Abbasîlerden itibaren uygulanan kayıt tutma işlerini Osmanlı Devleti de devam ettirmiş ve bu uygulama devletin yıkılışına kadar varlığını muhafaza etmiştir.

Bu çalışmada, evvela I. Bayezid zamanında seyyid ve şeriflerin işleri için bir nakîb görevlendirildiği, ancak sistemli bir Nakîbüleşraflık Müessesesi'nin Sultan II. Bayezid tarafından kurulduğu, bu makama getirilenlerin genellikle seyyid ve şeriflerden seçildiği, padişahların bu sınıfa mensup olanlara verdiği değerin bir göstergesi olarak cülûs ve velâdet törenleri, kılıç kuşanma ile bayramlaşma merasimlerinde nakîbüleşrafları en yakınlarında tuttuğu ifade edilmiştir. Bu kurumun önemli hususiyetlerinden birisini oluşturan ve İstanbul'daki nakîbüleşrafların taşradaki temsilcileri olan kaymakamların, bizzat nakîbüleşraflar tarafından seyyid ve şerifler içerisinde seçilerek sadâretin onayına sunulduğu, görev bölgelerinde Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin defterlere kaydı, haklarının korunması, başkalarının haklarına riayet etmeleri ve mensup oldukları soya yakışır şekilde yaşamalarını sağlamak gibi görevler icra ettikleri vurgulanmıştır. İncelediğimiz döneme dair arşiv kayıtlarına bakıldığında, Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde (Rumeli, Anadolu, Akdeniz Adaları, Mısır, Suriye, Hicaz ve Irak bölgelerinde) nakîbüleşraf kaymakamları bulunduğu ve bunların İstanbul'a bağlı olarak görevlerini yaptığı; bu kaymakamlara maaş bağlandığı, devlet tarafından her türlü maddî desteğin sağlandığı ve bir kaymakamın vefat etmesiyle ardında kalan çocuklarının dahi korunup kollandığı; ayrıca, Osmanlı idarecilerinin kendilerine büyük değer vermelerine rağmen görev bölgelerinde usulsüz davranan ve halkın şikâyetine neden olacak davranışlar içerisine giren kaymakamların da bulunduğu ve bunların azledilerek uzak bölgelere sürüldükleri görülmüştür.

Son olarak Osmanlı Devleti'nin buhranlı bir döneminde, milliyetçilik akımının etkisiyle Araplar arasında baş gösteren ayrılık cereyanına karşı Osmanlı idarecilerinin, bölgede sözlere itibar edilen nakîbüleşraf kaymakamlarını arabulucu olarak bölgeye göndererek devlete karşı isyan etme niyeti taşıyan Arap idarecilerini nasihat yoluyla bu niyetlerinden vazgeçirmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Netice itibarıyla Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren "*sülâle-i tâhire*" olarak gördüğü seyyid ve şeriflere büyük hürmet gösterdiği ve mensup oldukları soy nedeniyle kendilerine bazı ayrıcalıklar verdiği gibi, rencide edilmeden ve fakr-u zarûrete düşmeden yaşamaları için her türlü kolaylığı sağlamıştır.



## KAYNAKÇA

### Arşiv Kaynakları

Başbakanlı Osmanlı Arşivi (BOA)

- Ali Emîrî Sultan Mahmud II (AE.SMHD.II), Dosya: 114/Gömlek: 9667.
- Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO),198/14823; 316/23643; 330/24687; 479/35859; 500/37499; 598/44793; 651/48813; 689/51646; 782/58602; 1046/78395; 1059/79359; 1060/79481; 1075/80586; 1234/92516.
- Cevdet Adliye (C.ADL), 20/1221; 40/2420; 46/2788; 47/2852; 84/5050.
- Cevdet Belediye (C.BLD), 141/7010.
- Cevdet Dâhiliye (C.DH), 68/3351; 208/10392; 216/10775; 270/13471.
- Cevdet Zabtiye (C.ZB), 14/688; 85/4212.
- Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT), 16/1; 2197/36.
- Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defteri (DH.SAİD), 26/16.
- Evkaf Nezâreti Defterleri (EV.d.), 9895.
- Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi (HR.MKT), 3/39; 5/19.
- Hatt-ı Hümâyün (HAT), 178/7918; 444/22258; 463/22684; 465/22782 A; 514/25138; 1584/51.
- İrâde Dâhiliye (İ.DH), 201/11489; 713/49895; 1104/86486.
- İrade Husûsî (İ.HUS), 28/87.
- Sadâret Amedî Kalemi (A.)AMD), 20/27.
- Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi (A.)DVN), 39/76; 172/50.
- Sadâret Mektûbî Kalemi (A.)MKT): 122/31, 168/72.
- Sadâret Mektûbî Kalemi Deâvi Evrakı (A.)MKT.DV), 186/18.
- Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi (A.)MKT.MHM), 278/56; 456/96; 478/94.
- Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.)MKT.MVL), 31/64; 130/9.
- Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir (A.)MKT.NZD), 6/63; 8/33; 152/21.
- Sadâret Mektûbî Kalemi Umum Vilâyât (A.)MKT.UM), 344/45; 304/4; 391/17; 466/92.
- Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2446/28.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 170/17; 863/57.
- Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV), 41/8; 78/178; 87/13; 145/87, Lef. 2.
- Yıldız Perâkende Evrakı (Y.PRK), 5/73.
- Yıldız Perâkende Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK), 83/67.
- Yıldız Perâkende Evrakı Sadâret Maruzâtı (Y.PRK.A), 8/38.

### Kitap ve Makaleler

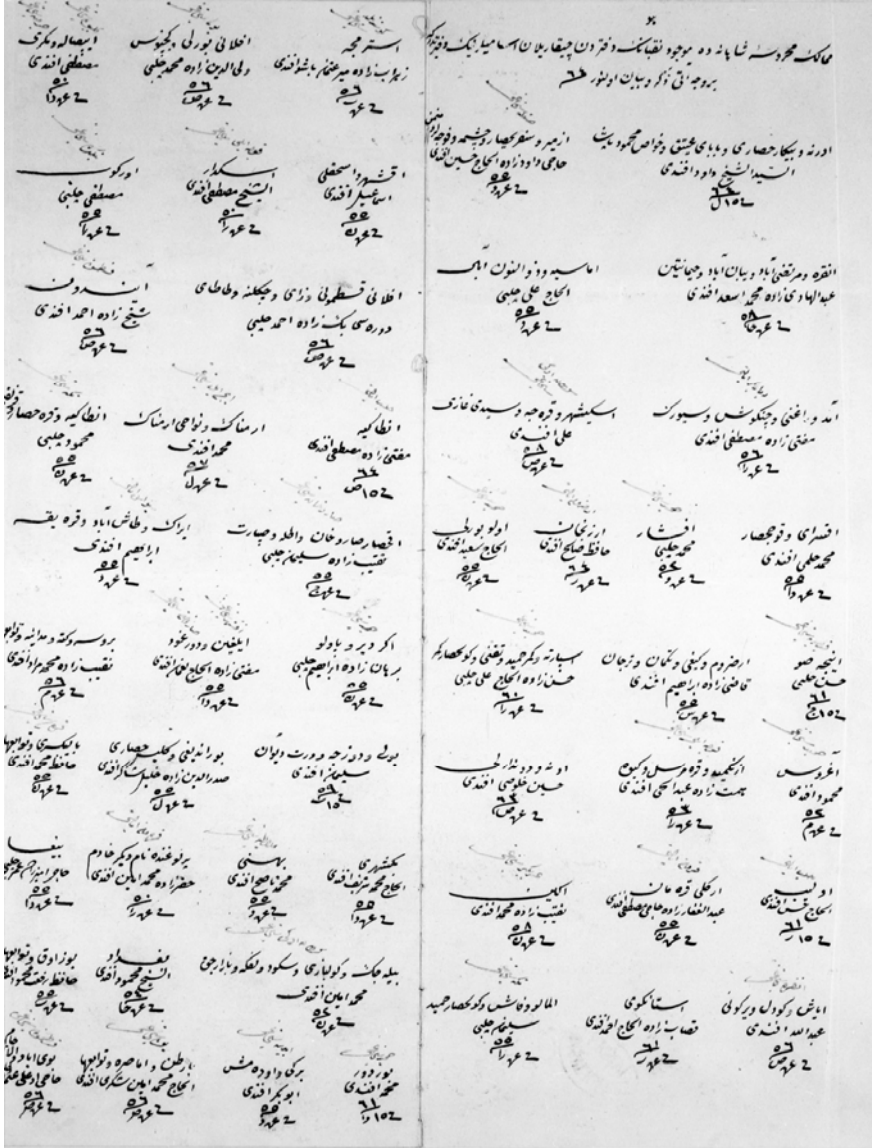
- Antonious, George, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, Hamish Hamilton, London 1938.
- Aydın, Bilgin, İlhami Yurdakul, "Şeyhülislamlik (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defterleri", *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S. 23, 2015, s. 101-107.
- Buzpınar, Ş. Tufan, "Nakîbüleşraf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, 2006, s. 322-324.



- Çetinsaya, Gökhan, *The Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, Routledge, London and New York 2006.
- İnalçık, Halil, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, C: XXIII, Sayı: 92, Ankara 1959, s.575-610.
- Karateke, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, Kitap Yayınları, İstanbul 2004.
- Kazıcı Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1977.
- Kılıç, Rüya, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- , "The Reflection of Islamic Tradition on Ottoman Social Structure: The Sayyids and Sharîfs", *Sayyids and Sharifs in Muslim Societies, The Living Links to the Prophet*, Edited by Morimoto Kazuo, Routledge, New York 2012, s.123-138.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Seyyid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, 2009, s. 40-43.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1328 (1912)*, Selanik Matbaası, İstanbul 1328.
- Sarıcık, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-eşrâfîlik Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
- Schilcher, Linda S., *Families in Politics, Damascene Faction and Estates of the 18<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> Centuries*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1985.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006.
- Şıvgın, Hale, Hale, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab", *OTAM*, Sayı: 11, Ankara 2000, s. 503-53.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerrreme Emirler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.
- , *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.
- Winter, Michael, "The Ashraf and the Naqib al-Ashrâf in Ottoman Egypt and Syria: a Comparative Analysis", *Sayyids and Sharifs in Muslim Societies, The Living Links to the Prophet*, Edited by Morimoto Kazuo, Routledge, New York 2012, s. 139-158.



### EKLER



Ek-1: 1834-1848 yılları arasında devletin farklı bölgelerinde Nakībüleşraf Kaymakamı olarak tayin edilenerne dair tutulan defterin ikinci sayfası.

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Nezâreti Defteri (EV.d.), nr. 9895.



**Ek-2:** "Memâlik-i mahrûse-i şahânedede mevcut nukebânın defterden çıkarılan esâmilerinin defteridir ki ber vech-i âti zikr ve beyân olunur 1264".

Edirne ve Pınarhisarı ve Baba-yı atik ve havâss-ı Mahmud Paşa	Es-Seyyid eş-Şeyh Davud Efendi	15 Şevval 1264
İzmir ve Seferihisar ve Çeşme ve Foça ve Menemen (Muğla Sancağı)	Hacı Davudzâde el-Hac Hüseyin Efendi	Zilhicce 1255
Ankara ve Murtazaâbad ve Yabanâbad ve Haymanateyn	Abdülhâdîzâde Mehmed Esad Efendi	Cemaziyelvel 1258
Amasya ve Zünnunâbad	El-hac Ali Çelebi	Zilhicce 1255
Amed ve Ergani ve Çüngüş ve Siverek (Diyarbakir Eyaleti)	Müftüzâde Mustafa Efendi	Rebiulevvel 1264
Eskişehir ve Karaca ve Seydigazi (Sultanönü Sancağı)	Ali Efendi	Safer 1258
Aksaray ve Kocahisar	Mehmed Hilmi Efendi	Zilkâde 1255
Afşar (Hamid Sancağı)	Mehmed Çelebi	Zilhicce 1252
Erzincan (Erzurum Eyaleti)	Hafız Salih Efendi	Rebiulahir 1264
Uluborlu (Hamid Sancağı)	El-Hac Said Efendi	Ramazan 1255
İncesu (Kayseriye Sancağı)	Hasan Çelebi	15 Cemaziyelahir 1261
Erzurum ve Kiği ve Tekman ve Tercan	Gazizâde İbrahim Efendi	Şaban 1255
Isparta ve Kemer-i Hamid ve Tefenni ve Gölhisar-ı Kemer (Hamid Sancağı)	Hasanzâde el-Hac Ali Çelebi	Rebiulevvel 1260
Ağrus (Hamid Sancağı)	Mahmud Efendi	Muharrem 1252
İznikmid ve Karamürsel ve Geyve (Kocaili Sancağı)	Himmetzâde Abdullah Efendi	Rebiulevvel 1253
Adana ve Dündarlı	Hüseyin Hulusi Efendi	Safer 1263
İdlîb (Haleb Eyaleti)	El-Hac Hasan Efendi	15 Rebiulahir 1261
Ereğli-i Karaman (Karaman Eyaleti)	Abdulgaffarzâde Hacı Mustafa Efendi	Ramazan 1255
Eğir (Arapkir Sancağı)	Nakîbzâde Mehmed Efendi	Ramazan 1258
Ayaş ve Gündül ve Yergöğü? (Ankara Sancağı)	Abdullah Efendi	Safer 1256
İstanköy	Kasabzâde el-Hac Ahmed Efendi	Rebiulahir 1261
Elmalı ve Kaş ve Gölhisar-ı Hamid (Teke Sancağı)	Süleyman Çelebi	Rebiulevvel 1255
Estremce (Köstendil Sancağı)	Zebrabzâde Mîr Osman Başo Efendi	Receb 1256
Eflani-i Borlu ve Keçenos (Bolu Sancağı)	Velieddinzâde Mahmed Çelebi	Safer 1256
İpsala (Gelibolu Sancağı) ve Mekri (Harpur Sancağı)	Mustafa Efendi	Zilkade 1250
Akşehir ve İshaklı	İsmail Efendi	Ramazan 1255
Üsküdar (Kocaili Sancağı)	Eş-şeyh Mustafa Efendi	Rebiulevvel 1250
Ürgüb (Niğde Sancağı)	Mustafa Çelebi	Rebiulevvel 1255
Eflani-i Kastamonu ve Zâri ve Çeklene ve Daday	Devresbeyzâde Ahmed Çelebi	Safer 1256
Ayandon (Kastamonu Sancağı)	Şeyhzâde Ahmed Efendi	Safer 1256
Antakya (Haleb Sancağı)	Müftüzâde Mustafa Efendi	Safer 1264
Ermenek ve nevâhi-i Ermenek	Mehmed Efendi	Şevval 1257
Antakya ve Karahisar ve Kızılkaya (Teke Sancağı)	Mahmud Çelebi	Ramazan 1255



Akhisar-ı Saruhan ve Adala ve Sparta? (Saruhan Sancağı)	Nakîbzâde Süleyman Çelebi	Ramazan 1255
Eyrek ve Taşâbad ve Karayaka (Sivas Sancağı)	İbrahim Efendi	Zilhicce 1255
Eğiridir ve Pavli (Hamid Sancağı)	Burhanzâde İbrahim Çelebi	Ramazan 1255
İlgin (Akşehir Sancağı) ve Turgud (Saruhan Sancağı)	Müftüzâde el-Hac Lokman Efendi	Zilkade 1255
Bursa ve Kite ve Mudanya ve tevabihâ	Nakîbzâde Mehmed Murad Efendi	Muharrem 1256
Bolu ve Düzce ve Dörtdivan	Süleyman Efendi	15 Rebiulahir 1259
Bevrandığı ve Kilisepazarı	Sadreddinzâde Halil Şakir Efendi	Şevval 1255
Balıkesir ve tevâbiha (Karesi Sancağı)	Hafız Mehmed Efendi	Şevval 1255
Beyşehir	El-Hac Mehmed Şerif Efendi	Zilkade 1255
Behisni (Malatya Sancağı)	Mehmed Nasuh Efendi	Zilhicce 1255
Perloganda nam-ı diğer Hadim (Karaman Eyaleti)	Hızırzâde Mehmed Emin Efendi	Rebiulevvel 1250
Biga	Hacı Emirzâde Ömer Çelebi	Zikade 1255
Bilecik ve Gölpaazarı ve Söğüt ve Lefke ve Pzarcık (Sultanönü Sancağı)	Mehmed Emin Efendi	Ramazan 1252
Bağdad	Eş-şeyh Mahmud Efendi	Cemaziyelevvel 1254
Bozok ve tevabihâ	Hafız Rif'at Mahmud Efendi	Rebiulahir 1255
Burdur (Hamid Sancağı)	Mehmed Efendi	Zilkade 1261
Birgi ve Ödemiş (Aydın Sancağı)	Ebubekir Efendi	Muharrem 1255
Bartın ve Amasrave tevabihâ (Bolu Sancağı)	El-Hac Mehmed Emin Şükrü Efendi	Safer 1256
Boyâbad ve Alaçam (Kastamonu Sancağı)	Hacı Ali Osman Çelebi	Safer 1256
Bayındır (Aydın Sancağı)	Abdurrahman Çelebi	Zilhicce 1255
Tokat ve tevabihâ (Sivas Eyaleti)	El-Hac Salih Efendi	15 Cemaziyelahir 1262
Turhal (Sivas Eyaleti)	Hüseyinzâde el-Hac Mehmed Efendi	Zilhicce 1255
Tire (Aydın Sancağı)	Mehmed Sadık Bey Efendi	Rebiulahir 1254
Demirci (Saruhan Sancağı)	El-Hac Ahmed Efendi	Zilkade 1264
Tirebolu (Tranzon Eyaleti)	Numan Efendi	Ramazan 1262
Çorum ve Osmancık	Ma'denzâde Mustafa Efendi	Ramazan 1255
Çergeş (Kengiri Sancağı)	Ma'denzâde İsmail Efendi	Zilhicce 1255
Cisr-i Ergene (Rumeli Sancağı)	Karahisarî İbrahim Efendi	Receb 1250
Çubukâbad (Ankara Sancağı)	Eş-Şeyh Mehmed Efendi	Zilhicce 1255
Çal ve Baklan (Anadolu Eyaleti)	İbrahim Efendi	Ramazan 1255
Helebü'ş-Şehbâ ve tevabihâ	Câbirzâde Mehmed Arif Efendi	15 Şevval 1260
Hama (Trablusşam Eyaleti)	Tahir Efendizâde Hasan Efendi	Rebiulahir 1264
Humus (Trablusşam Eyaleti)	Zehravîzâde Abdulvahhab Efendi	Zilhicce 1260
Hisn-ı Mansur (Malatya Sancağı)	Mahmed Münir Efendi	Şevval 1254
Homa (Anadolu Eyaleti)	Mehmed Şerif Efendi	Şevval 1255
Hacibektaş maa Mucur (Kırşehir Sancağı)	Emir İsmailzâde Mustafa Çelebi	Şevval 1255
Harput (Diyarbakir Sancağı)	Merdânizâde Osman Efendi	Muharrem 1256
Halilü'r-rahman	Mehmed Efendi	Ramazan 1257



Hayrabolu (Vize Sancağı)	El-Hac Şerif Hüseyin Çelebi	Safer 1251
Darende (Divriği Sancağı)	Müftüzâde Ataullah Efendi	Rebiulahir 1258
Devrekâni ve Küre-i nühas ve Sorgun (Kastamonu Sancağı)	Mehmed Derviş Efendi	Safer 1256
Divriği ve tevabihâ	El-Hac Halil Ağazâde Mehmed Efendi	Ramazan 1256
Dimetoka (Çirmen Sancağı)	Virânizâde Ali Ağa	15 Cemaziyelahir 1259
Ruscuk (Niğbolu Sancağı)	İbrahim Efendi	Rebiulevvel 1264
Rodos	Mehmed Efendi	Rebiulahir 1264
Ruha (Rakka Eyaleti)	Hicazî Mehmed Efendi	Cemaziyelahir 1259
Rakka	İshak Efendizâde Mehmed Said Efendi	Cemaziyelahir 1264
Zile ve Ortopâre ve Nevrepâre (Sivas Eyaleti)	Kasabzâde Mehmed Emin Efendi	Zilhicce 1255
Zağra-i Cedit (Harput Eyaleti)	İbrahim İbiş Çelebi	Rebiulahir 1255
Selanik	Mîr Şefik Mehmed Efendi	Zilkade 1258
Seydişehir (Beyshehir Sancağı)	Süleyman Efendizâde Ali Efendi	Şevval 1255
Sivas ve Han-ı cedit ve tevabihâ	Eş-Şeyh Ebubekir Efendi	Ramazan 1255
Saraybosna	Mustafa Hayreddin Efendi	Cemaziyevvel 1257
Sakız	Mahmed Celaleddin Efendi	Ramazan 1257
Siroz (Rumeli Eyaleti)	Mehmed Hilmi Efendi	Rebiulahir 1263
Simav ve Dağarası ve Eğirigöz-ü Emed (Anadolu Eyaleti)	El-Hac Hafızzâde Ali Efendi	Şevval 1255
Silivri ve Çekmece-i kebir ve sağır (Vize Sancağı)	Mehmed Mesud Efendi	15 Şaban 1261
Silifke (İçel Sancağı)	Halil Efendi	Rebiulahir 1258
Şam-ı Şerif ve Baalbek	Mehmed Nesib Efendi	15 Şevval 1264
Şorba (Ankara Sancağı)	Ali Beyzâde Mustafa Çelebi	Zilhicce 1255
Şeyhlü ve Dazkırı (Anadolu Eyaleti)	El-Hac İsmail Efendi	Ramazan 1255
Şumnu (Selanik Eyaleti)	Hafız Abdurrahman Efendi	Ramazan 1252
Sandıklı (Karahisar-ı Sâhib Sancağı)	Ali Efendi	Ramazan 1255
Sofya (Rumeli Eyaleti)	Mustafa Beyzâde Mehmed Efendi	Şevval 1255
Sayda	Ahmed Cellaeddin Efendi	Şevval 1257
Tosya (Kengiri Sancağı)	Mehmed Efendi	Zilhicce 1255
Trablusşam	Mukaddemzâde Emin Efendi	Cemaziyelahir 1261
Taraklıborlu nam-ı diğer Zağferanborlu (Bolu Sancağı)	Molla Ahmedzâde el-Hac Salih Çelebi	Safer 1256
Trabzon ve Akçaâbad	Mehmed Celaleddin Efendi	15 Cemaziyevvel 1262
Tırnova (Niğbolu Sancağı)	Mehmed Selim Efendi	15 Rebiulahir 1259
Tarsus ve Ulaş ve tevabihâ (Adana Eyaleti)	Mehmed Emin Efendi	Ramazan 1258
Taşköprü (Kocaeli Sancağı)	Alaybeyzâde Ömer Bey	Safer 1256
Ayıntab	Hasan Raşid Efendi	Muharrem 1257
Arabkir	Osman Efendi	Rebiulahir 1257
Uşak (Anadolu Eyaleti)	Ali Efendi	Rebiulahir 1257
Alaiye ve Düşenbe ve Senir	Ahmed Efendi	Rebiulahir 1255
Arabsun (Ankara Sancağı)	İbrahim Raşid Bey	Rebiulevvel 1255
Akka (Sayda Eyaleti)	Saidzâde Musa Sa'deddin Efendi	Zilkade 1264





Gaferiyad <sup>100</sup> (Karaman Eyaleti)	Mehmed Haşim Efendi	Ramazan 1255
Gazze (Şam-ı Şerif Eyaleti)	Alizâde Mustafa Efendi	1251
Filibe (Rum-ili Eyaleti)	Ebubekir Efendi	Rebiulevvel 1261
Konya ve Ladik maa Saideli ve Karapınar	Mustafa Mollazâde el-Hac Süleyman Efendi	Rebiulahir 1264
Kayseriye ve Zamantı ve tevabihâ	Ebubekir Efendi	Rebiulahir 1255
Kudüs-ü Şerif ve tevabihâ	Hüseyinzâde el-Hac Mehmed Ali Efendi	Rebiulahir 1264
Kastamonu ve Göldırac ve tevabihâ	Mehmed Reşid Efendi	Safer 1262
Karahisar-ı Develi (Kayseriye Sancağı)	Feyzullah Efendi	Cemaziyelahir 1255
Karahisar-ı Sâhib ve Barçınlı	Ali Çelebi	Ramazan 1255
Kırşehir	Receb Efendi	Cemaziyelahir 1258
Kalecik ve Keskin (Kengir Sancağı)	Mehmed İzzet Efendi	Rebiulahir 1258
Karaferye (Selanik Sancağı)	Yahya Asım Efendi	15 Rebiulahir 1262
Kıbrız ve Lefkoşe	El-Hac Mehmed Efendi	15 Receb 1264
Kula ve Alaşehir ve Adala ve Marmara (Anadolu Eyaleti)	İsmail Efendi	Ramazan 1255
Korupazarı ve Şa'banözü ve tevabihâ (Kengir Sancağı)	Kerkesoğlu Ali Çelebi	Zilhicce 1255
Kal'a-i Sultanî (Biga Sancağı)	Mehmed Kamil Efendi	Şevval 1264
Kuşadası ve Söke (Aydın Sancağı)	Çebarlızâde? İbrahim Efendi	Zilhicce 1255
Kireli ve Doğanhisar ve Yarangümü (Beyşehir Sancağı)	El-Hac İsmail Çelebi	Zilkade 1255
Karahisar-ı Şarkî ve tevabihâ	Hafız Mehmed Zeki Efendi	Cemaziyelahir 1264
Kars-ı Zülkadiriye	Kozanzâde Mehmed Efendi	15 Zilhicce 1259
Kandiye (Girit Ceziresi)	Abdullatif Efendi	Cemaziyelevvel 1262
Kütahya ve Bozüyük ve İnönü (Anadolu Eyaleti)	Karaağazâde Halil Efendi	Zilhicce 1261
Gediz (Anadolu Eyaleti)	Azmizâde Mustafa Çelebi	Muharrem 1257
Kengir ve Tuht	Hasan Sabit Efendi	Muharrem 1256
Güzelhisar-ı Aydın ve Bozdoğan ve tevabihâ	Hasan Çelebi	Zilhicce 1255
Kilis ve Güvercinlik ve Akköy ve tevabihâ	Abdullah Efendizâde Hasan Efendi	Rebiulahir 1256
Gönen-i Karesi (Hüdavendigâr Sancağı)	Osman Bey	Zilkade 1255
Ginolu (Kastamonu Sancağı)	Hasan Efendi	Safer 1256
Gedegara <sup>101</sup> ve Havza (Amasya Sancağı)	Mehmed Nâbî Efendi	Zilhicce 1255
Gülnar maa Göz (İçel Sancağı)	El-Hac Yakub Efendi	Zilhicce 1255
Larende (Karaman Eyaleti)	El-Hac Osman Efendi	Ramazan 1255
Lapseki (Biga Sancağı)	Mustafa Adil Efendi	Zilkade 1255
Lazkiyetü'l-Arab (Trablusşam Eyaleti)	Hakîmzâde İbrahim Efendi	Şaban 1246
Ladik ve Kavak ve tevabihâ	Boz Alizâde Hüseyin Efendi	Ramazan 1255
Mısır-ı Kahire	Bekrî Şeyh Mehmed Efendi	15 Rebiulahir 1264
Musul	Mehmed Efendi	Rebiulahir 1254
Maraş ve Elbistan	Mehmed Sabit Efendi	Rebiulahir 1262
Merzifon ve Gümüşâbad ve tevabihâ (Amasya Sancağı)	Nikîbzâde Halil Efendi	Şaban 1255
Manastır (Rumeli Eyaleti)	Müftüzâde Ahmed Efendi	Rebiulevvel 1250

<sup>100</sup> Mahmutlar (Kazım Karabekir). Bkz: Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006, s. 186.

<sup>101</sup> Vezirköprü. Sezen, *age*, s. 190.



Mardin (Diyarbakir Eyaleti)	Abdulfettah Efendi	Zilhicce 1262
Manisa ve Nif ve Ula ve Mendefora ve tevabihâ	Şerif Mehmed Çelebi	Rebiulahir 1255
Malatya nam-ı diğer Milas ve Mandalyat	Abbas Efendi	Rebiulevvel 1256
Malkara (Gelibolu Sancağı)	Ömer Efendi	Zilkade 1250
Ma'muriye (İçel Sancağı)	Osman Efendi	Ramazan 1255
Mudurnu (Biga Sancağı)	El-Hac Ali Bey	Rebiulaevvel 1253
Medine-i Münevvere	Abdurrahman Cemilul-lahzâde Mehmed Efendi	Zilkade 1253
Niğde	Fazlı Ağazâde el-Hac Ali Bey	Ramazan 1255
Niksar ve Karakuş (Sivas Eyaleti)	Hüseyin Efendi	Ramazan 1255
Nevâhi-i Alâiye ve Manavgat	Hacı Abdülmü'minzâde Mehmed Efendi	Zilkade 1255
Nevşehir (Niğde Sancağı)	Molla Efendizâde Mehmed Efendi	Safer 1264
Nazilli ve Kestel Aydın Sancağı)	Vasfi Efendi	Zilhicce 1255
Niş (Semendire Sancağı)	Müftüzâde Abdurrahman Efendi	Rebiulahir 1264
Nablus	Mehmed Murtaza Ca'ferî Efendi	15 Rebiulahir 1264
Yenişehir Fener ve Ermiye ve Çatalca Velesin (Tırhala Sancağı)	Hasan Bey	Zilkade 1264
Yalvaç ve Hoyran (Hamid Sancağı)	El-Hac Hüseyin Efendi	Ramazan 1255
Yanbolu (Silistre Eyaleti)	Abdullah Efendi	Şevval 1250
Yafa	Kimizâde? Ahmed Efendi	Cemaziyelahir 1264

**Kaynak:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Nezâreti Defteri (EV.d..) nr. 9895, s. 2-4.

